
НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

КАБИШ О. О.

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУДОВО- ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ СФЕРІ

Навчально-практичний посібник

ПЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • 2019

УДК 811.161.2'276.6:34
К12

*Рекомендувала до друку Науково-методична рада
Національної школи суддів України
(протокол № 1 від 21 січня 2019 року)*

Рецензенти:

Стишов О. А. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка;
Ковтюк Є. І. – суддя Верховного Суду України.

Кабиш О. О.

К12 Українська мова в судово-процесуальній сфері : навч.-практ. посіб. / О. О. Кабиш. К.: Алерта, 2019. 110 с.

ISBN 978-617-566-545-9

У посібнику системно охоплено всі аспекти мовлення – від фонетико-орфоепічних мовних норм сучасної української літературної мови до особливостей слововживання. Теоретичний матеріал подано в таблицях і схемах, що дає змогу користувачам зосередити увагу на відомостях про складні випадки вживання мовних засобів у судово-процесуальній сфері.

Для суддів, кандидатів на посаду судді, працівників апаратів судів та всіх, хто цікавиться культурою українського ділового мовлення.

УДК 811.161.2'276.6:34

ISBN 978-617-566-545-9

© Кабиш О. О., 2019.

© Видавництво «Алерта», 2019.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
1. ВСТУП	8
1.1. Поняття державної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови, форми її реалізації.....	8
1.2. Норми літературної мови. Типи мовних норм	9
2. ФОНЕТИКО-ОРФОЕПІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ	11
2.1. Засоби милозвучності української мови. Чергування у – в, і – й, з – зі – із, -ся – -сь	11
2.2. Правила наголошування слів в українській мові	14
3. ГРАМАТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ	20
3.1. Особливості вживання іменників	20
3.1.1. Уживання родових форм іменників в офіційно-діловому стилі.....	20
3.1.2. Рід іменників на позначення осіб за професією, посадою, званням, соціальним статусом	21
3.1.3. Особливості вживання іменників.....	21
3.1.4. Поділ іменників на відміни та групи відмінювання...22	
3.1.5. Закінчення іменників чоловічого роду другої відміни в родовому відмінку однини	24
3.1.6. Закінчення іменників чоловічого роду другої відміни в давальному відмінку однини	26
3.1.7. Кличний відмінок. Звертання, що складаються з кількох назв.....	27
3.1.8. Відмінювання прізвищ	30
3.1.9. Творення імен по батькові.....	33

3.1.10. Відмінювання аббревіатур	34
3.1.11. Рід аббревіатур	36
3.1.12. Графічні скорочення. Типи графічних скорочень.....	38
3.1.13. Правила скорочування слів і словосполучень	38
3.2. Особливості вживання прикметників	40
3.2.1. Поділ прикметників на групи відмінювання	40
3.2.2. Творення ступенів порівняння якісних прикметників.....	41
3.3. Особливості відмінювання та вживання числівників	42
3.3.1. Розряди числівників за значенням та будовою	43
3.3.2. Особливості відмінювання числівників	43
3.3.3. Сполучення числівників з іменниками.....	48
3.3.4. Уживання числівників для позначення часу	51
3.3.5. Оформлення цифрової інформації в документах	52
3.4. Особливості вживання займенників	53
3.5. Особливості вживання дієслів	55
3.5.1. Дієслівні форми	55
3.5.2. Безособові форми на <i>-но</i> , <i>-то</i>	56
3.5.3. Уживання зворотних перехідних дієслів на <i>-ся</i>	56
3.5.4. Творення та вживання форм наказового способу дієслів.....	57
3.5.5. Особливості вживання дієприкметників	58
3.5.6. Уживання віддієслівних іменників	61
3.6. Особливості вживання прийменників.....	63
3.6.1. Групи прийменників за будовою та походженням	63
3.6.2. Уживання прийменника <i>по</i>	63
3.6.3. Прийменники з – <i>до</i> (<i>по</i>) для часових позначень	65
3.6.4. Уживання прийменника <i>до</i> в поєднанні з числівниково-іменниковою формою	66
3.6.5. Уживання прийменника <i>при</i>	67
3.6.6. Похідні прийменники.....	68
3.7. Складні випадки синтаксичного керування в текстах документів.....	69

3.8. Складні випадки синтаксичного узгодження в офіційно-діловому стилі.....	70
3.8.1. Узгодження підмета з присудком під час вибору роду іменника.....	71
3.8.2. Особливості узгодження прикладок – власних назв.....	71
3.8.3. Узгодження означень.....	74
3.8.4. Узгодження підмета з присудком під час вибору числа іменника.....	75
4. ОРФОГРАФІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ.....	76
4.1. Уживання великої літери у власних назвах.....	76
4.2. Правопис прізвищ слов'янського походження.....	79
4.2.1. Правопис знака м'якшення та апострофа в прізвищах слов'янського походження.....	82
5. ПУНКТУАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ.....	84
5.1. Розділові знаки в простому реченні.....	84
5.1.1. Тире між підметом і присудком.....	84
5.1.2. Тире на місці пропущеного члена речення.....	85
5.1.3. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами речення та узагальнювальними словами.....	86
5.1.4. Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами речення.....	88
5.1.5. Розділові знаки в реченнях із вставними та вставленими компонентами.....	92
5.2. Розділові знаки в складному реченні.....	94
5.2.1. Розділові знаки в складносурядному реченні.....	94
5.2.2. Розділові знаки в складнопідрядному реченні.....	95
5.3.3. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні.....	96

---

6. ЛЕКСИЧНА ТА СТИЛІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ**СУДДІ 97**

- 6.1. Уживання канцеляризмів, мовних кліше
та мовних штампів у судово-процесуальних
документах 97
- 6.2. Рекомендації щодо вживання деяких слів, сполучень
слів, словосполучень у текстах судових рішень 98

Використана література.....105

Стандарти.....106

Нотатки 106

ПЕРЕДМОВА

Володіти мовою професії – означає добре знати закони і принципи національної мови; вміло слугуватися професійною лексикою, термінологією й активно застосовувати ці знання у фаховій діяльності.

Р. Кацавець

Однією зі складових іміджу працівника Феміди є мовна грамотність, яка виявляється в умінні реалізувати в усному та писемному професійному мовленні норми сучасної української літературної мови. Тому потрібен посібник, що збалансовано й системно охопив би всі аспекти мовлення, а також допоміг суддям, кандидатам на посаду судді, працівникам апаратів судів уникнути помилок під час усного фахового спілкування та написання судових рішень.

Посібник містить такі розділи: «Вступ», «Фонетико-орфоепічна компетентність судді», «Граматична компетентність судді», «Орфографічна компетентність судді» «Пунктуаційна компетентність судді», «Лексична та стилістична компетентність судді».

Теоретичний матеріал подано в узагальнених таблицях і схемах, що дає змогу користувачам зосередити увагу на відомостях про складні випадки вживання мовних засобів у судово-процесуальній сфері. Запропонована структура допоможе швидко знайти відповідь на питання, яке цікавить читача.

У кінці посібника подано рекомендації щодо правильного вживання слів, словосполучень та стійких словосполук у судових рішеннях.

---

1. ВСТУП

1.1. ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. НАЙІСТОТНІШІ ОЗНАКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ, ФОРМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Українська мова – національна мова українського народу, якою послуговуються українці не лише в Україні, а й за її межами.

Відповідно до статті 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні.

Державна мова – це «закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики»¹.

На ґрунті української національної мови формується й розвивається українська літературна мова – вища форма загальнонародної мови.

Літературна мова – «унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей»².

Ознаки літературної мови

- унормованість (наявність усталених мовних норм);
  - уніфікованість (літературна мова зберігає свою цілісність і єдність, хоча має різноманітні мовні засоби та їхні варіанти);

---

¹ Українська мова: Енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 126.

² Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – С. 5.

- наддіалектність (функціонує без будь-яких обмежень на всій території України);
- поліфункціональність (охоплює всі сфери комунікативної практики суспільства);
- стилістична диференціація (наявність розвиненої системи функціональних стилів)¹.

Літературна мова реалізується у двох формах: *усній* і *писемній*. Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби. Писемна форма літературної мови функціонує у сфері державної, політичної, господарської, наукової та культурної діяльності.

1.2. НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. ТИПИ МОВНИХ НОРМ

Найістотнішою ознакою літературної мови є її унормованість, тобто наявність усталених мовних норм.

Норми літературної мови – найбільш поширені, уніфіковані зразки репрезентації мовної системи, закріплені у процесі суспільної комунікації.

Типи мовних норм

- *графічні* – передавання звуків та звукосполучень на письмі;
- *орфоепічні* – правильна вимова звуків та звукосполучень у потоці мовлення;
- *акцентуаційні* – дотримання правил наголошування слів;
- *лексичні* – правильне слововживання;
- *граматичні* – правильне вживання граматичних форм слів, уживання усталеної побудови словосполучень, речень;
- *стилістичні* – уживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення;

¹ Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1997. – С. 4.

- *орфографічні* – загальноприйняті правила (система правил) передавання мови на письмі (правопис);
- *пунктуаційні* – уживання розділових знаків відповідно до правил.

З часом літературні норми можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують *мовні варіанти* – видозміни тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному¹. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства й відображають тимчасове співіснування старого і нового в мові.

Результатом визнання літературних норм є їх кодифікація в «Українському правописі», словниках, підручниках і посібниках, довідниках, що фіксують усталені мовні явища.

---

¹ Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / С. В. Шевчук, О. О. Кабиш, І. В. Клименко. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – С. 6.

---

2. ФОНЕТИКО-ОРФОЕПІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ

За звуком криється множина сенсів, відомих тільки конкретній мові. Отож, звукова генеза слова вкрай національна, власне така, що сягає мовних тайників.

І. Фаріон

Фонетико-орфоепічна компетентність – це правильна вимова звуків та звукосполучень, знання законів милозвучності мови, нормативне наголошування слів.

2.1. ЗАСОБИ МИЛОЗВУЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

ЧЕРГУВАННЯ У – В, І – Й, З – ЗІ – ІЗ, -СЯ – -СЬ

Українській мові не властиве поєднання кількох голосних або приголосних звуків, важких для вимови. Для забезпечення милозвучності мовлення відбувається чергування **у – в, і – й, з – зі – із**, а також **-ся – -сь**. Ці чергування залежать від позиції зазначених прийменників (префіксів), сполучників, постфіксів у реченні чи словосполученні.

Чергування У – В

В українській мові чергуються як початкові літери **у-, в-** (префікси), так і прийменники **у, в**.

<i>У вживають:</i>	<i>В уживають:</i>
• на початку речення перед приголосним: <i>Ураховуючи зазначене... У справі...</i>; • між приголосними: <i>суд устанавив, беруть участь у справі</i>; • після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: <i>суд ухвалив: у задоволенні позову відмовити</i>; • перед приголосними [в], [ф] та сполученнями літер [св], [зв] [хв], [тв], [льв] і под.: <i>семінар у Львові, відмовити у відкритті апеляційного провадження</i>.	• на початку речення перед голосним: <i>В ухвалі суду</i>; • між голосними: <i>провадження в адміністративній справі</i>; • після голосного перед приголосним (крім [в], [ф] та сполученнями літер [св], [зв] [хв], [тв], [льв] і под.): <i>відмовити в задоволенні позовних вимог, призначити до розгляду в судовому засіданні</i>.

Немає чергування У – В:

- у словах, що вживаються тільки з *у* або тільки з *в*: *указ, умова, установа, влада*;
- у власних іменах і словах іншомовного походження: *Вдовенко, Угорщина, ультиматум*.

Увага!

Чергування *у – в* може й не бути, якщо воно призводить до зміни природного звучання, порушує ритм, деформує мелодійність вимови¹. Пор.: *механізм впливу соціальних чинників – механізм впливу соціальних чинників*.

¹ Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. Олександри Сербенської: навч. посібн. – 3-тє вид., доп. і переробл. – Львів: Апріорі, 2017. – С. 160.

Чергування І – Й

Сполучники *і* – *й* чергуються в тих самих випадках, що й прийменники (префікси) *у* – *в*.

<i>І вживають:</i>	<i>Й уживають:</i>
- на початку речення перед приголосним, а також між приголосними: <i>прокурор і потерпілий не надали доказів</i>; - після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед приголосним: <i>і прокурор, і потерпілий не надали доказів</i>.	- між голосними: <i>читали й обговорювали цивільний кодекс</i>; - після голосного перед приголосним: <i>прийняти позовну заяву до розгляду й відкрити провадження</i>.

Немає чергування І – Й:

- коли зіставляють поняття: *позивачі і відповідачі*;
- перед словом, що починається на *й, є, ї, ю, я*:
Омельченко О. А. і Йосипенко К. С.

Чергування прийменників З – ІЗ – ЗІ

Варіанти прийменника *з* – *із* – *зі* чергуються так само, як *у* – *в*, *і* – *й*.

<i>ІЗ уживають:</i>	<i>ЗІ вживають:</i>
між <i>з, с, ц, ч, ш, щ</i> та між групами приголосних (після них або перед ними): <i>лист із прокуратури, згідно із законом</i>.	перед сполученням приголосних на початку слова, зокрема перед <i>з, с, щ, ц</i> і т. ін. (незалежно від паузи та закінчення попереднього слова): <i>згідно зі статтею, надходження зі сплати судового збору</i>.

В інших випадках треба вживати прийменник *З*:
згідно з постановою, комісія з питань прав людини.

Чергування постфіксів **-СЯ – -СЬ**

-СЯ вживають:	-СЬ уживають:
• перед наступними приголосними: <i>сталося через непорозуміння, сторони домовилися про...;</i> • після приголосних: <i>це не стоєється справи.</i>	• перед наступними голосними: <i>до КСУ не можуть звертатись органи місцевого самоврядування;</i> • у дієприслівниках, займенниках і прислівниках: <i>повертаючись, залишившись, якийсь,десь, щось.</i>
В інших випадках можна вживати обидві форми.	

2.2. ПРАВИЛА НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ В УКРАЇНСЬКІ МОВІ

Наголос – це та ділянка літературної мови, яку кожний інтелігент мусить знати якнайкраще, бо власне з наголосу відразу пізнаємо ступінь його знання своєї літературної мови.

Іван Огієнко

У професійному мовленні судді велике значення має дотримання акцентуаційних норм, тобто нормативного наголошення слів.

Український наголос має такі особливості:

1. Наголос вільний, тобто не закріплений за певним складом слова: *документ, правознавець, маркетинг, дізнання, фаховий.*

2. Рухомий, тобто може переміщуватися з однієї частини слова на іншу за словозміни або словотворення: *захист – захищати – захищений, брати – беремо, берете.*

3. За допомогою наголосу іноді розрізняють лексичні значення слів:
- *господарський* (стосується господарства: *господарський суд, господарський розрахунок*) – *господарський* (належить господареві: *господарські звички, господарський двір*);
  - *вигода* (те, що дає прибуток: *економічна вигода*) – *вигода* (зручність, сприятливі умови: *квартира з усіма вигодами*);
  - *відомість* (документ: *платіжна відомість*) – *відомість* (інформація, популярність: *відомості про потерпілого*);
  - *об'єднання* (спілка, організація: *об'єднання правозахисників*) – *об'єднання* (дія: *об'єднання зусиль*);
  - *видання* (книг: *друковане видання*) – *видання* (про дівчат: *видання заміж*).
  - *покликання* (уривок, витяг з якого-небудь тексту, який цитують у викладі матеріалу: *покликання на статтю*) – *покликання* (внутрішній потяг, здатність, схильність; призначення: *покликання юриста*);
  - *недоторканий* (до якого ніхто не торкався, але може торкнутися: *недоторкана земля, недоторканий ліс*) – *недоторканний* (той, до якого не можна торкатися: *недоторканна особа*).

Особливості іменникового наголошування

1. Двоскладові, трискладові та деякі чотирискладові іменники чоловічого й жіночого роду в множині мають наголос на закінченні: *автори, інспектори, директори, округи, брати, книжки, копійки*.

Незначна група іменників має нерухомий наголос у всіх відмінках: *розмір – розміри, заступник – заступники, адвокат – адвокати*.

Увага!

Коли ці іменники вживають з числівниками *два, три, чотири*, а також зі складеними числівниками, що закінчуються на *два, три, чотири*, то зберігають наголос, як у початковій формі: *два автори, чотири директори, три інспектори, двадцять три копійки*.

2. Іменники на *-анн(я)* майже всі зберігають наголос дієслів, від яких вони утворені: *запитати – запитання, зізнатися – зізнання, впізнати – впізнання, читати – читання, вирахувати – вирахування*,

викоренити – викоренення. У двоскладових іменниках наголос падає на останній склад: знання, звання.

3. Іменники чоловічого роду, утворені за допомогою суфікса **-ч-**, здебільшого зберігають наголос твірних дієслів: викладати – викладач, викрадати – викрадач.

Увага!

Низці іменників властиве подвійне наголошення: доповідати – доповідач і доповідідач, позиватися – позивач і позивівач, оглядати – оглядач і оглядідач, наглядати – наглядач і наглядідач та ін.

4. Іменники чоловічого та жіночого роду з префіксами **ви-**, **від-**, **за-**, **на-**, **над-**, **недо-**, **об-**, **пере-**, **під-**, **по-**, **при-**, **роз-** мають наголос здебільшого на префіксі: випадок, витрата, вислуга, наліпка, перепустка, прозначка, причип, але вимога, вимова.

5. Географічні назви на **-щин(а)**, **-чин(а)** мають такий наголос, як і слова, від яких вони утворені: Київ – Київщина, Суми – Сумщина, Полтава – Полтавщина, Донецьк – Донеччина, Черкаси – Черкащина, Тернопіль – Тернопільщина (але Галичина).

6. У складних іменниках здебільшого наголошують другу частину слова: правосуддя, правоздатність, правомірність, листопад, водопровід.

Іноді наголос падає на сполучний голосний: чорнослив, життєпис, рукопис.

7. Складні іменники, що означають назви вимірювальних приладів, а також інших лабораторних приладів з другою частиною **-метр** мають основний нерухомий наголос на сполучному голосному: хронометр, радіометр, барометр.

Увага!

Якщо іменники означають назви мір, то наголос падає на **-метр**: дециметр, кубометр, кілометр.

8. Складні іменники з другою частиною **-метрія** мають основний нерухомий наголос на другій частині: хронометрія, антропометрія, фотометрія.

9. В іменниках з другою частиною **-графія** та **-логія** наголошують перший склад другої частини: *фотографія*, *деонтологія*, *графологія*, а в іменниках з другою частиною **-скопія** – передостанній склад: *дактилоскопія*, *піроскопія*. Таке наголошення зберігається в усіх відмінкових формах цих слів.

10. Іменники на **-аж**, **-ор**, **-ізм**, **-изм**, **-ист** мають наголос на суфіксі: *арбітраж*, *шантаж*, *кредиторр*, *вандалізм*.

Увага!

У відмінкових формах цих слів наголос сталий, окрім слів на **-аж** (за відмінювання переходить на закінчення): *арбітраж* – *арбітражу*, *арбітражем*; *шантаж* – *шантажу*, *шантажем*.

11. Відприкметникові іменники на **-ин(а)** зі значенням місця, простору, території та абстрактних понять мають наголос на закінченні: *величина*, *новина*, *площина*.

Особливості прикметникового, числівникового та займенникового наголошування

1. Непохідні прикметники наголошують: а) на корені: *босий*, *цілий*; б) на закінченні: *новий*, *легкий*, *старий*.

2. Похідні прикметники мають наголос зрідка на префіксі, здебільшого на корені, суфіксі та закінченні: *документальний*, *зручий*, *ненависний*, *безстроковий*, *дворазовий*, *кредитовий*, *податковий*, *валовий*, *судовий*, *текстовий*.

3. Усі числівники *від одинадцяти до дев'ятнадцяти* мають наголос на колишньому прийменникові **на**. За відмінювання наголос переміщається на закінчення: *одинадцять* – *одинадцятьох*, *одинадцятьом*; *чотирнадцять* – *чотирнадцятьох*, *чотирнадцятьом*; *шістнадцять* – *шістнадцятьох*, *шістнадцятьом*.

4. У числівників *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, *двісті* – *дев'ятсот* за відмінювання наголос переходить на закінчення: *двадцяти*, *тридцятьом*, *вісімдесятьма*, *дев'ятистам*.

5. Займенники *той*, *цей*, *мій*, *весь* у родовому відмінку однини та займенники *той*, *цей*, *весь* у давальному відмінку однини мають наголос на закінченні: *того*, *цього*, *мого*, *всього*; *тому*, *цьому*, *всьому*.

Увага!

Коли ці займенники вживають із прийменниками, то наголошують перший склад: до (після) *того, цього, мого, всього; на (у) тому, цьому, всьому.*

Особливості дієслівного наголошування

1. Наголошують останній склад дієслів із закінченнями **-емо, -имо, -ете, -ите**: *несемо, ідемо, беремо; несете, ідете, але підемо, підете, будемо, будете.*

2. Двоскладові дієслова із закінченням **-у (-ю)** мають кінцевий наголос: *пишу, вожу, ношу, кажу, люблю, варю.*

3. У двоскладових дієслівних формах жіночого або середнього роду минулого часу наголошують закінчення: *везла(-о), взяла(-о), несла(-о), мела(-о).*

4. Двоскладові інфінітиви з кореневим **е** мають наголос на суфіксі: *везти, нести, брести.*

5. Префіксальні інфінітиви на **-вісти** мають подвійний наголос: *доповісти і доповісти, відповісти і відповісти, розповісти і розповісти.*

Особливості прислівникового наголошування

Наголошування прислівників залежить від їхньої будови.

Префіксальні прислівники наголошують на префіксі або корені: *казна-коли, будь-де, напоказ, зранку.*

Суфіксальні прислівники мають наголос на корені або суфіксі: *разом, цілком, високо, урочисто.*

Префіксально-суфіксальні прислівники наголошують на префіксі, корені або суфіксі: *зсереди, донесхочу, по-моєму, заразом, передусім.*

Прислівники, утворені способом складання, мають наголос на сполучному голосному: *водночас, насамкінець, воднораз.*

Увага!

Низка прислівників функціонує в сучасній українській літературній мові з варіантним (подвійним) наголосом: *нарівні – нарівні, завжди – завжди, також – також, мабуть – мабуть, байдуже – байдуже, наскрізь – наскрізь, навпіл – навпіл та ін.*

Проблемні випадки наголошування слів

асиметрія	багаторазовий	бородавка
бюлетень	ветеринарія	визнання
вимова	вимога	випадок
вичерпність	вітчим	граблі
гроші (грішми і грошима)	діалог	дітьми (орудний відмінок)
диспансер (диспансерний)	довідник (і довідник)	договір (і договір)
дозвільний (документ)	донька	дочка
дрова	експерт (експертний)	електромережа
зібрання	зубожіти (зубожіння)	зустрічний
жалюзі	каталог	квартал
кропива	курятина	магістерський
маркетинг	ненависть (ненависний)	ненавидіти
новина	обіцянка	ознака
одноразовий	перепис	перепустка
пересічний	подруга	пологовий
приятель	псевдонім	разом
речовина	різновид	розмах
середина	симетрія	спина
статуя	стерпіти	стовідсотковий
сходовий	супровід	терези
тиранія	трубопровід	уродженець
фартух	феномен	фольга
царина	цемент	центнер
часу (родовий відмінок)	чисельник	чорнослив
шляху (родовий відмінок)	щелепа	яловичина

---

3. ГРАМАТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ

Система граматичних правил аж ніяк не досконаліша за збірник законів, який хотіли б зробити абсолютно праведним.

Г. Гадамер

Грамматична компетентність передбачає знання морфологічних та синтаксичних літературних мовних норм.

3.1. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ

Іменником називають повнозначну змінну частину мови, що об'єднує слова зі значенням предметності, найчастіше вираженої у формах роду, числа та відмінка. Іменники відповідають на питання *хто? що?*

3.1.1. Уживання родових форм іменників в офіційно-діловому стилі

В українській мові іменники належать до одного з чотирьох родів:

- жіночого (*система, колегія, власність*);
- чоловічого (*статут, кодекс, закон*);
- середнього (*звання, право, товариство*);
- спільного (*суддя, староста, голова, листоноша*).

Категорії роду не мають іменники, що вживаються тільки у формі множини: *двері, меблі, окуляри*.

Указівка на рід міститься насамперед у зовнішній формі слів. Проте в українській мові є слова, рід яких не можна встановити за закінченням. Труднощі стосуються передусім іменників з нульовою флексією. Вони можуть належати і до чоловічого, і до жіночого роду. Проблеми у визначенні роду іменників здебільшого пов'язані з впливом російської

мови, тому що рід багатьох слів в українській і в російській мові не збігається. Наприклад, до чоловічого роду в українській мові належать слова *аерозоль, біль, нежить, перекис, продаж, ступінь, шампунь, ярмарок*, а до жіночого – *путь, гуаш, мігрень, суміш, бязь* (тканина).

3.1.2. Рід іменників на позначення осіб за професією, посадою, званням, соціальним статусом

Віднесеність слова до певного роду може ґрунтуватися лише на семантичній мотивації, а граматичні засоби не є визначальними.

Складаючи судові рішення, варто пам'ятати, що офіційними назвами професій, посад, звань, ступенів тощо слугують іменники чоловічого роду¹. У ділових паперах їх уживають незалежно від статі особи: *адвокат, прокурор, директор, секретар, завідувач, слідчий, прем'єр, державний інспектор, головний бухгалтер, провідний спеціаліст, уповноважений з прав людини, слідчий суддя*. Винятком є окремі назви жіночих професій чи сфер діяльності: *домогосподарка, покоївка, секретар-друкарка* та деякі інші.

Формам жіночого роду надають перевагу в художньому, публіцистичному та розмовному стилях: *адвокатка, прем'єрка, професорка, членкиня, завідувачка*.

Увага!

У текстах судово-процесуальних документів можна вживати (за бажання автора) кодифіковані стилістично нейтральні фемінітиви *заявниця, позивачка, відповідачка, спадкоємниця* та ін.

3.1.3. Особливості відмінювання іменників

Відмінювання іменників – це їхня словозміна. У сучасній українській мові виокремлюють чотири основні відміни іменників, що різняться системою відмінкових закінчень. За такого поділу до уваги беруть дві головні ознаки:

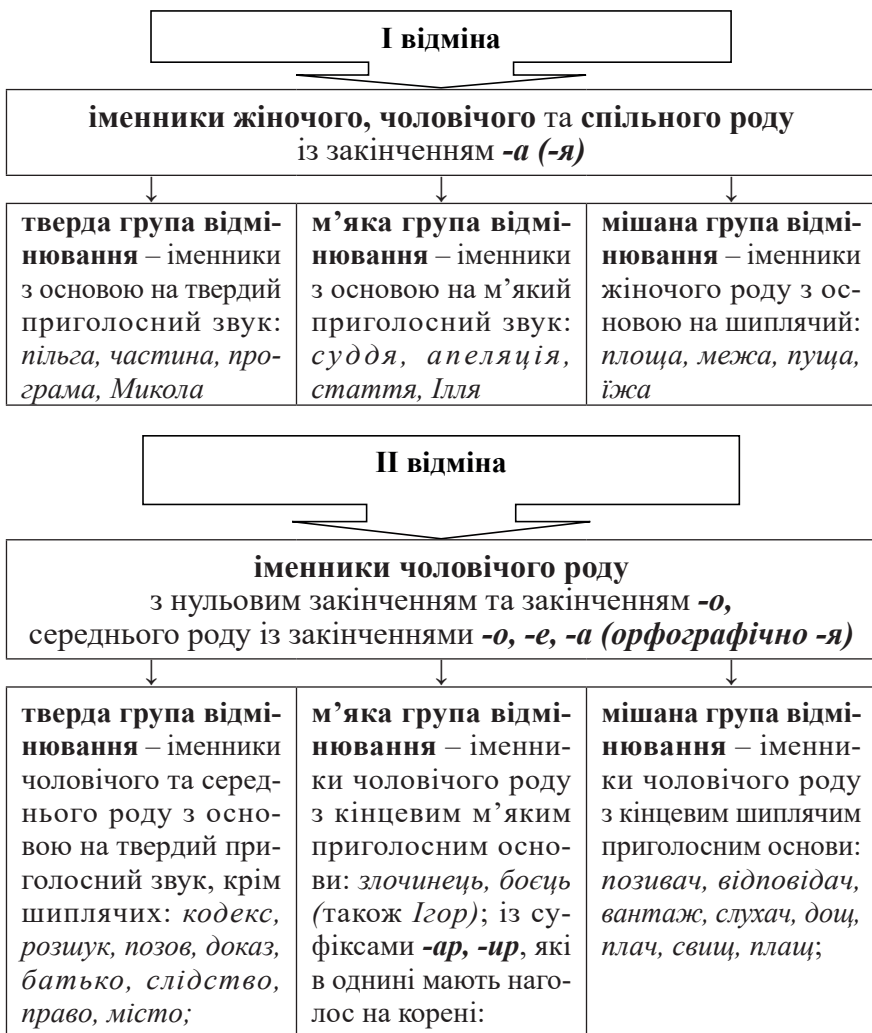
---

¹ Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 201; Шевчук С.В. Українська мова для державних службовців: курс для підготовки до атестації. – К.: Алерта, 2017. – С. 93; Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – С. 182.

- рід іменників;
- характер закінчення у формі називного відмінка однини.

Урахування відміни допоможе визначити особливості відмінювання іменника й уникнути помилок у судових рішеннях.

3.1.4. Поділ іменників на відміни та групи відмінювання

з основою на -р, а також на -ер, -ір, -ор, -ур (-юр), -ир: <i>реєстр</i>, <i>столяр</i>, <i>папір</i>, <i>прокурор</i>, <i>директор</i>; з постійно наголошеними -ар(-яр), -ир: <i>футляр</i>, <i>пасажир</i>, <i>командир</i>, <i>бригадир</i>, <i>ювіляр</i>, <i>касир</i>, <i>буксир</i>	<i>бондар</i> – <i>бондаря</i>, <i>лікар</i> – <i>лікаря</i>; з наголошеними в однині суфіксами -ар, -ир, у яких наголос за відмінювання переходить із суфікса на закінчення: <i>секретар</i> – <i>секретаря</i>, <i>календар</i> – <i>календаря</i>; середнього роду на -е, -а (-я): діяння, показання, поле	із суфіксом -яр (назви людей за родом їхньої діяльності), у яких за відмінювання наголос переходить із суфікса на закінчення: <i>скляр</i> – <i>скляра</i>, <i>школяр</i> – <i>школяра</i>

III відміна

іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи: *річ*, *кров*, *доповідь*, *відповідальність*, *безкарність*, *любов*, *ненависть*, *розкіш*, а також слово *мати*

IV відміна

іменники середнього роду із закінченням **-а (орфографічно **-а** і **-я**) у називному відмінку однини, за відмінювання яких з'являються суфікси **-ат-**, **-ят-**, **-ен-**:** *курч**а***, *ім'я*, *плем'я*

поза відмінами

незмінювані іменники: *метро*, *депо*, *ООН*, *ЮНЕСКО*, *завканцелярії*; множинні іменники: *окуляри*, *Черкаси*, *Суми*; іменники, що мають форму прикметників, дієприкметників: *пальне*, *черговий*, *слідчий*

3.1.5. Закінчення іменників чоловічого роду другої відміни в родовому відмінку однини

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду другої відміни залежно від лексичного значення мають закінчення **-а(-я)** або **-у(-ю)**.

Закінчення -а (-я) мають:	Закінчення -у (-ю) мають:
- назви осіб, персоніфіковані назви: <i>позивача, Мороза, Вітра, адвоката</i>; - назви населених пунктів: <i>Страсбурга, Миргорода, Строкова, Івано-Франківська</i> (крім складених назв другою частиною яких є іменник, що має в родовому відмінку закінчення -у: <i>Давидового Броду</i> (бо броду), <i>Кривого Рогу</i> (бо рогу), <i>Широкого Яру</i> (бо яру); - географічні назви з наголошеним закінченням, а також суфіксами -ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-): <i>Дністра, Дніпра, Ірпеня, Козельця, Тетерева</i>; - назви мір довжини, ваги, місяців, днів тижня: <i>кілограма, кілометра, метра, березня, вівторка</i>; - назви чітко окреслених конкретних предметів: <i>документа, примірника, автомобіля, листа</i>;	- назви маси, речовини, матеріалу: <i>піску, чаю, свинцю, паперу</i> (але <i>хліба, вівса</i>); - збірні поняття: <i>загону, колективу, кодексу, статуту</i>; - назви установ, закладів, організацій: <i>суду, університету, штабу</i>; - назви будівель та їхніх частин: <i>даху, палацу, коридору</i> (але <i>гаража, бліндажа</i>, бо наголос у цих словах падає на закінчення; -а (-я) уживають також в іменниках – назвах архітектурних деталей: <i>еркера, карниза</i>); - назви явищ природи: <i>граду, дощу, суховію, холоду, снігопаду</i>; - назви загальних і абстрактних понять, процесів, станів, властивостей, ознак: <i>інтересу, конфлікту, принципу, болю</i>; - географічні назви, в яких наголос не падає на закінчення: <i>Бузу, Дунаю, Донбасу, Криму, Китаю</i>;

Закінчення -а (-я) мають:	Закінчення -у (-ю) мають:
- наукові терміни: <i>іменника, атома, відмінка</i> (але <i>роду, виду, віку</i>, бо це односкладові слова); - назви просторових понять (зменшені форми): <i>садка, ліска, ярка</i> (але <i>лісу, саду, луку, яру</i>).	- назви ігор, танців: <i>футболу, хокею, вальсу, танцю</i> (але <i>гопака, козака</i>); - більшість префіксальних іменників (крім назв істот): <i>вибою, накипу, запису</i>; - терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі та ін., а також літературознавчі терміни: <i>імпульсу, маркетингу, аналізу, сюжету, журналу</i>.

Вибір закінчення в родовому відмінку однини багатозначних слів та омонімів залежить від значення слова.

Закінчення -а (-я)	Закінчення -у (-ю)
<i>акта (документ)</i>	<i>акту (дія)</i>
<i>апарата (пристрій)</i>	<i>апарату (установа)</i>
<i>блока (частина споруди, машини)</i>	<i>блоку (об'єднання партій, держав)</i>
<i>елемента (конкретне)</i>	<i>елементу (абстрактне)</i>
<i>інструмента (одиничне)</i>	<i>інструменту (збірне)</i>
<i>кубка (приз)</i>	<i>кубку (спортивні ігри, змагання)</i>
<i>листопада (місяць)</i>	<i>листопаду (процес опадання листя)</i>
<i>магазина (частина зброї)</i>	<i>магазину (крамниця)</i>
<i>мажора (син забезпечених батьків, який поводить зухвало)</i>	<i>мажору (музичний лад)</i>

Закінчення -а (-я)	Закінчення -у (-ю)
<i>органа (частина організму)</i>	<i>органу (установа, друковане видання; засіб)</i>
<i>ордена (нагорода)</i>	<i>ордену (організація)</i>
<i>ордера (документ)</i>	<i>ордеру (прикраса)</i>
<i>оригінала (про людину)</i>	<i>оригіналу (першотвір)</i>
<i>папера (документ)</i>	<i>паперу (матеріал)</i>
<i>пішохода (перехожий)</i>	<i>пішоходу (тротуар)</i>
<i>потяга (поїзд)</i>	<i>потягу (почуття)</i>
<i>рахунка (документ)</i>	<i>рахунку (дія, грошовий вклад)</i>
<i>терміна (слово)</i>	<i>терміну (проміжок часу)</i>
<i>типа (людина)</i>	<i>типу (зразок, образ)</i>
<i>фактора (маклер)</i>	<i>фактору (чинник)</i>

Деякі іменники залежно від наголосу можуть мати паралельні форми: *моста і мосту, стола і столу* тощо.

3.1.6. Закінчення іменників чоловічого роду другої відміни в давальному відмінку однини

Складаючи тексти документів, варто зважати на те, що назви посад, наукових ступенів, звань, професій тощо здебільшого є іменниками чоловічого роду другої відміни. У давальному відмінку однини ці іменники мають паралельні закінчення **-ові, -еві (-єві)** або **-у(-ю)**: *позивачеві – позивачу, директорові – директору, керівникові – керівнику, прокуророві – прокурору, радникові юстиції – раднику юстиції, професорові – професору, полковникові – полковнику, начальникові – начальнику, президентові – президенту, адвокатові – адвокату, завідувачеві – завідувачу, головнокомандувачеві – головнокомандувачу.*

Увага!

Іменники, що є назвами істот, рекомендовано вживати із закінченнями **-ові, -еві (-єві)**: *Віталієві, начальникові, свідкові, Андрієві*, але *тексту, документу, кодексу*.

Запам'ятайте!

Коли в тексті є поряд кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку писати закінчення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді – **-у, -ю**¹: *директорові Палійчуку В. Г., свідкові Іващенко Т. К., прокуророві Кащуку, Семенцеві Леоніду Макаровичу*.

3.1.7. Кличний відмінок.

Звертання, що складаються з кількох назв

Звертаючись до сторін та учасників судового процесу або складаючи службовий документ, який потребує звертання до особи, треба вживати іменники в **кличному відмінку**. Використання у звертаннях форм називного відмінка (що властиве російській мові) для української мови є ненормативним.

У кличному відмінку однини іменники – власні і загальні назви – можуть мати закінчення **-о, -е, -є, -у, -ю**. Вибір закінчення залежить від роду, відміни та групи відмінювання іменника.

Закінчення -о мають:

іменники – власні та загальні назви жіночого і чоловічого роду на **-а**: *Алло, Богдано, Ганно, Іванно, Катерино, Людмилу, Луко, Марино, Миколо, Ніно, Микито, Ольго, Оксано, Раїсо, Руслано, голову, громадянку, колега, слухачко*.

¹ Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, Ін-т української мови. – Стер. вид. – К.: Наукова думка, 2012. – С. 87.

Закінчення *-е* мають:

- іменники – власні та загальні назви жіночого, чоловічого і спільного роду на **-я**: *заявищице, судде*;
- іменники – власні та загальні назви чоловічого роду з твердим кінцевим приголосним основи: *Іване, Руслане, Вікторе, Олександрє, Назаре, Несторе, Ігоре, Лазаре, Петре, президенте, прокуроре, адвокатє, громадянинє, прем'єр-міністрє, міністрє*;
- іменники – загальні назви чоловічого роду мішаної групи на **-р**: *теслярє, школярє*.

Закінчення *-є* мають:

іменники – жіночі імена на **-я**, ужитим після голосного: *Маріє, Євдокіє, Вікторіє, Стефаніє, Даріє, Зоє, Майє, Іє, Наталіє, Ксеніє*.

Увага!

Утворюючи форму кличного відмінка від жіночих імен на **-я**, потрібно пам'ятати, що закінчення **-є** набувають повні офіційні жіночі імена.

Закінчення *-у* мають:

- іменники чоловічого роду із суфіксами **-ник, -ач**: *начальнику, керівнику, позивачу, відповідачу, слухачу*;
- іменники – особові імена чоловічого роду на **г, к, х**: *Людвігу, Самеху, Садігу, Стаху, Джеку, Марку, Олегу (Олеже)*.

Закінчення -ю мають:

- іменники – пестливі скорочені та нескорочені жіночі імена на **-я**, що пом'якшує попередній приголосний: *Лесю, Олесю, Орисю, Наталю, Нелю*;
- іменники – особові імена чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи, а також особові імена та загальні назви чоловічого роду на **-й**: *Василю, Анатолію, Сергію, Андрію, Тимофію, Назарію, Аркадію, водію*;
- іменники – загальні назви чоловічого роду із суфіксами **-тель, -аль, -ець, -ень, -ань**, а також загальні та власні назви чоловічого роду м'якої групи на **-р**: *партійцю, секретарю*.

Звертання, що складаються з кількох назв

Форму кличного відмінка мають обидва слова у звертаннях, які складаються:

- із двох власних назв (імені та по батькові): *Ольго Анатоліївно, Єлизавето Іванівно, Зоє Василівно, Олександрє Васильовичу, Іване Іллічу*;
- із загальної назви та імені: *панє Максимє, пані Наталіє*;
- із двох загальних назв: *панє голово, панє президентє, панє прокурорє*.

Увага!

У звертаннях, що складаються із загальної назви й прізвища, форму **кличного відмінка** набуває загальна назва, а прізвище – **називного**: *панє Гашицький, адвокатє Лук'янчук, секретарю Ковальчук*.

3.1.8. Відмінювання прізвищ

У кожному рішенні суду потрібно писати прізвища суддів, осіб у справі, а тому особливу увагу необхідно звертати на правильність їх відмінювання. Прізвища, залежно від називання статі та від будови (почасти й від походження), мають різні типи відмінювання:

1. Як **іменники першої відміни** відмінюють чоловічі та жіночі прізвища на **-а(-я)**: *Сердега – Сердеги, Сердезі; Паляниця – Паляниці, Паляницю; Ломака – Ломаки, Ломаці.*

Увага!

Приголосні основи **з, к, х** у давальному та місцевому відмінках змінюються на **з, ц, с**: *Муха – Мусі, Кривега – Кривезі, Солоха – Солосі, Мишуга – Мишузі, Осика – Осиці.*

2. Як **іменники другої відміни** відмінюють чоловічі прізвища на **приголосний, -к-о, -енк-о, -о**: *Кравченко – Кравченка, Кравченко-ві (-у); Буревій – Буревія, Буревієві (-ю); Ломако – Ломака, Ломакові (-у); Бондар – Бондаря, Бондареві (-ю); Засць – Зайця, Зайцеві (-ю); Подимако – Подимака, Подимакові (-у); Кузьо – Кузя, Кузьові (-ю).*

Увага!

Жіночі прізвища цього типу не відмінюють: *Тетяна Карпенко – Тетяни Карпенко, Тетяні Карпенко; Світлана Пиляй – Світлани Пиляй, Світлані Пиляй.*

Запам'ятайте!

- ✓ За відмінювання відбувається типове для загальних назв чергування: *Кривоніс – Кривоноса, Сивокінь – Сивокона, Кремінь – Кременя, Лебідь – Лебеда, Корінь – Кореня, Кріль – Кроля, Тхір – Тхора, Кріт – Крота, Ківиш – Ковиша.*
- ✓ Чергування немає в прізвищах *Жнець – Жнеця* (хоч жнець – женця), *Швець – Швеця* (хоч швець – шевця), *Кисіль – Кисіля* (хоч кисіль – киселю), *Куліш – Куліша* (хоч куліш – кулешу).

3. Прізвища на **-р** належать до трьох груп: твердої, м'якої і мішаної й відмінюються як відповідні іменники: *Діхтяр – Діхтяра, Діхтярем; Школяр – Школяра, Школярем; Кобзар – Кобзаря, Кобзарем.*

Увага!

У родовому відмінку прізвища на **-р** мають ті самі закінчення, що й загальнозживані слова, від яких їх утворено: *Кушнір – Кушніра, Бондар – Бондаря, Скляр – Скляра, Токар – Токаря, Тесляр – Тесляра.*

4. Як іменники другої відміни відмінюють:

- чоловічі прізвища прикметникового походження із суфіксом **-ин**, утворені від назв осіб за національністю та етнічним походженням: *Литвин – Литвина, Литвинові (-у); Русин – Русина, Русинові (-у); Турчин – Турчина, Турчинові (-у); Сербин – Сербина, Сербинові (-у); Угрин – Угриня, Угринові (-у);*
- чоловічі прізвища на **-ишин (-їшин), -ин, -ін (-їн)**: *Василишин – Василишина, Василишинові (-у); Бондаришин – Бондаришина, Бондаришинові (-у); Савин – Савина, Совинові (-у).*

Увага!

- Жіночі прізвища із суфіксами **-ин**, утворені від назв осіб за національністю та етнічним походженням, **не відмінюють**: *Ірини Турчин, Марією Сербин, Валентину Литвин.*
- Жіночі прізвища на **-ишин (-їшин), -ин, -ін (-їн)** можуть бути **невідмінюваними** й **відмінюваними** за прикметниковим типом: *Людмила Савин (Людмили Савин) – Людмила Савина (Людмили Савиної); Світлана Бондаришин (Світлани Бондаришин) – Світлана Бондаришина (Світлани Бондаришиної).*

Запам'ятайте!

- ✓ Чоловічі прізвища із суфіксами **-ин**, утворені від назв осіб за національністю та етнічним походженням, в орудному відмінку набувають закінчення **-ом**: *Литвином, Турчином, Угрином, Русином, Сербином.*

- ✓ Чоловічі прізвища на **-ишин (-їшин), -ин, -ін (-їн)** в орудному відмінку вживають із закінченням **-им**: *Василишиним, Бондарішиним, Савиним*.

5. Чоловічі прізвища прикметникового походження із суфіксами **-ів (-їв)** мають два способи відмінювання: з чергуванням **і** з **о, е** і без чергування: *Федорів – Федорова і Федоріва, Климів – Климова і Клімів*.

Увага!

Жіночі прізвища цього типу можуть бути невідмінюваними й відмінюваними за прикметниковим типом: *Ганна Ковалів – Ганні Ковалів і Ганна Ковалева – Ганні Ковалевій*.

6. Чоловічі і жіночі прізвища прикметникового типу відмінюють як відповідні прикметники (твердої або м'якої групи): *Волчанський – Волчанського, Волчанським; Волчанська – Волчанській, Волчанську; Савицький – Савицького, Савицьким; Савицька – Савицької, Савицькою*.

7. У складних чоловічих та жіночих прізвищах змінюють обидві частини відповідно до правил відмінювання кожної з них.

Відмінок	Чоловіче прізвище	Жіноче прізвище
Н.	<i>Лобода-Клименко</i>	<i>Лобода-Клименко</i>
Р.	<i>Лободи-Клименка</i>	<i>Лободи-Клименко</i>
Д.	<i>Лободі-Клименкові (-у)</i>	<i>Лободі-Клименко</i>
З.	<i>Лободу-Клименка</i>	<i>Лободу-Клименко</i>
О.	<i>Лободою-Клименком</i>	<i>Лободою-Клименко</i>
М.	<i>(на) Лободі-Клименкові (-у)</i>	<i>(на) Лободі-Клименко</i>

Відмінювання прізвищ іншомовного походження

Відмінюють:

- слов'янські чоловічі прізвища на **-о**: *Бранко – Бранка; Бранкові (Бранку); Тіто – Тіта, Тітові (Тіту);*
- чоловічі та жіночі прізвища на **-а (-я)**: *Обама – Обами, Обамі; Телія – Телії, Телію;*
- іншомовні чоловічі прізвища, що закінчуються на приголосний, відмінюють як звичайні українські прізвища другої відміни відповідної групи: *Ньютон – Ньютона, Ньютоном; Ремарк – Ремарка, Ремарком; Шиллер – Шиллера, Шиллером.*

Не відмінюють:

- чоловічі й жіночі прізвища іншомовного походження на **-е, -є, -і, -ї, -о, -у, -ю**: *Гамсуладзе, Готьє, Він'ї, Картьє;*
- чоловічі та жіночі прізвища на **-а** (з попереднім голосним) та з наголошеним **-а (-я)**: *Делакруа, Векуа;*
- жіночі прізвища на **-ін, -ов**: *Луїзи Чаплін, Ельзи Дубров;*
- чоловічі та жіночі прізвища на **-их, -ово, -аго**: *Дурново, Бледних, Бураго, Толстих.*

3.1.9. Творення імен по батькові

Чоловічі імена по батькові

суфікси **-йович, -ович**: *Миколайович, Юрійович, Степанович, Васильович, Олександрович, Андрійович, Олегович.*

суфікси **-ич, -іч**: *Ілліч, Лукич (Лукович), Кузьмич (Кузьмович), Якович, Хомич (Хомович), Савич (Савович).*

Жіночі імена по батькові

суфікси **-івна, -ївна**: Іллівна, Лукивна, Хомівна, Степанівна, Васиївна, Сергіївна, Андріївна, Юріївна.

Увага!

Форми імен по батькові від офіційних подвійних імен на зразок *Ігор-Олег* утворюють зазвичай від першого імені: *Олена Ігорівна, Олександр Ігорович*.

За бажання батьків під час реєстрації дитини може бути записана подвійна форма: *Олена Ігор-Олегівна, Олександр Ігор-Олегович*. У цьому випадку перший компонент імені не відмінюють: *паспорт Олександра Ігор-Олеговича, стаття Олени Ігор-Олегівни*.

3.1.10. Відмінювання абревіатур

У документах уживають лексичні скорочення (абревіатури). Вони є одним із способів уникнення повторення кількох слів.

Абревіатури (італ. *abbreviatura*, від лат. *abbrevio* – «скорочую») функціонують як звичайні слова.

За способом творення, будовою та вимовою абревіатури поділяють на:

- **ініціальні** (звукові та буквені: ЦПК, КМДА, МОЗ);
- **складові** (Укртелеком, Нацкомфінпослуг, інтерпол, військкомат, Мінфін);
- **абревіатури змішаного типу** (спецпідрозділ, заввідділу, техогляд, Нацбанк, оборада);
- **комбіновані абревіатури** (УкрІНТЕІ, СумДУ, НДІБудилляхмаш).

Абревіатури мають і лексичні, і граматичні значення (рід, число), можуть залучатися до процесу творення нових слів та відмінюватися.

Відмінювані аббревіатури	Невідмінювані аббревіатури
Як іменники другої відміни чоловічого роду, що закінчуються на приголосний, відмінюють¹: • звукові аббревіатури, які вимовляють як звичайне слово, що закінчується на приголосний: <i>УНІАН – в УНІАНі, ДАК – до ДАКу, ВАК – до ВАКу</i>; • складові аббревіатури – скорочені слова, що утворені усиченням основ двох (або більше) слів з основою на твердий приголосний: <i>Мін'юст – Мін'юсту, Мін'юстом, у Мін'юсті; Мінфін – Мінфіну, Мінфіном, у Мінфіні; Кабмін – Кабміну, Кабміном, у Кабміні; Укрінформ – Укрінформу, Укрінформом, в Укрінформі.</i> Як іменники відповідної відміни відмінюють змішані аббревіатури – скорочені слова, що утворені шляхом поєднання частини (частин) слова й цілого слова: <i>держбезпека</i> (як іменник першої відміни жіночого роду), <i>спецприймальник і правопорядок</i> (як іменники чоловічого роду другої відміни).	• нові звукові аббревіатури, які вимовляють як звичайне слово, що закінчується на приголосний: <i>МОН, МОЗ, ЗАТ, ВАТ, ТОВ</i>²; • звукові аббревіатури, які вимовляють як звичайне слово, що закінчується на голосний: <i>НАБУ, ЗМІ, НАНУ, ДАІ, ЖЕУ, УПА, СІЗО</i>; • буквені аббревіатури, які вимовляють за назвами їхніх букв-складників (закінчуються на приголосний чи голосний): <i>ЦВК (цeveкa), МВФ (емвееф), КПК (капека), ЦПК (цeпeкa), МВС (емвееc), МЗС (емзеec), СБУ (есбеу), РНБО (еренбео), АТС (атеec);</i> • змішані аббревіатури, в яких другий елемент має форму непрямого відмінка (непрямі відмінки – усі відмінки, крім називного): <i>заввідділу, начвідділу, Мінтрансв'язку, Міносвіти.</i>

¹ Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – С. 32.

² Там само. – С. 32–33.

Увага!

Під час відмінювання звукових аббревіатур, що закінчуються на приголосний, у місцевому відмінку відбувається чергування кінцевих приголосних основи **з, к** із **з, ц**: *ДАК* – у *ДАЦі*, *ВАК* – у *ВАЦі*, *ЖЕК* – у *ЖЕЦі*.

Відмінкові закінчення потрібно писати з малої літери.

3.1.1.1. Рід аббревіатур

Аббревіатури можуть належати до чоловічого, жіночого або середнього роду. У сучасній українській літературній мові рід *відмінюваних аббревіатур* визначають залежно від різновиду аббревіатури (складноскороченого слова), а рід *невідмінюваних аббревіатур* – за родом стрижневого слова (іменника) в розгорнутій назві. Проте на рід раніше вживаних та багатьох нових аббревіатур впливає їхня форма¹. Це породжує варіантність (*ВАК затвердив* і *ВАК затвердила*, *МОЗ ухвалив* і *МОЗ ухвалило*, *МОН надав* і *МОН надало*), яка свідчить про те, що категорія роду аббревіатур перебуває в процесі становлення. Проте деякі закономірності вже сформовано.

Визначення роду аббревіатур**За стрижневим словом**

- у звукових та буквених аббревіатурах на голосний: *АТО* (операція – жіночий рід), *НАБУ* (бюро – середній рід), *СБУ* (служба – жіночий рід), *НБУ* (банк – чоловічий рід);
- у невідмінюваних звукових та буквених аббревіатурах на приголосний: *МВС* і *МЗС* (міністерство – середній рід), *СЕС* (станція – жіночий рід);
- у змішаних аббревіатурах, в яких другий елемент має форму непрямого відмінка: *завбаз* і *заввідділу* (завідувач – чоловічий рід), *начвідділу* і *начштабу* (начальник – чоловічий рід);
- у комбінованих аббревіатурах: *КамАЗ* (завод – чоловічий рід), *УкрІНТЕІ* (інститут – чоловічий рід).

¹ Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – С. 32.

За формою

- у відмінюваних звукових аббревіатурах на приголосний: ТЮЗ, СНІД¹;
- в аббревіатурах складового типу (ці аббревіатури *завжди чоловічого роду*, хоч опорні компоненти можуть мати і жіночий, і середній рід): *інтерпол* (хоч поліція), *Мін'юст* (хоч міністерство), *держстрах* (хоч страхування);
- в аббревіатурах змішаного типу рід визначають граматично, за останньою частиною: *держмито* (мито – середній рід), *техогляд* (огляд – чоловічий рід), *Нацбанк* (банк – чоловічий рід), *спецприймальник* (приймальник – чоловічий рід).

Увага!

- Деякі аббревіатури на голосний **-о** незалежно від форми роду стрижневого слова мають значення середнього роду: *СІЗО оприлюднило інформацію щодо...* (хоч слідчий ізолятор)².
- Родова ознака окремих нових аббревіатур неоднакова в усному й писемному професійному мовленні: *ПДВ (педеве)* в усному вжитку має значення середнього роду, бо наприкінці вимовляють голосний **е**, а в писемному за стрижневим словом *податок* ця аббревіатура чоловічого роду³.

Запам'ятайте!

✓ Якщо в тексті звукову аббревіатуру, що закінчується на приголосний, не відмінюють, то відповідно узгоджують співвідносні слова за родом стрижневого слова скорочення, якщо ж відмінюють, то обирають чоловічий рід для слів, що пов'язані зі скороченням.

✓ В офіційно-діловому стилі рекомендовано не відмінювати звукові аббревіатури й визначати їхній рід за стрижневим словом у розгорнутій назві: *МОН оголосило конкурс* (а не оголосив), *МОЗ надало пояснення* (а не надав).

¹ Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – С. 32.

² Там само.

³ Там само.

3.1.12. Графічні скорочення. Типи графічних скорочень

У писемному діловому спілкуванні, крім лексичних абревіатур, є скорочення, які призначені для зорового сприйняття, – *графічні*. В усному мовленні їх вимовляють повністю.

Типи графічних скорочень

Типи	Приклади
<i>Крапкові</i> – скорочують на приголосну. Увага! Скорочення на голосну можливе, коли вона початкова.	див., напр., доц.; в. о. (виконувач обов'язків); д. ю. н. (доктор юридичних наук)
<i>Дефісні</i> – скорочують середину слова, а його початок і кінець записують через дефіс.	р-н, вид-во, б-ка
<i>Скіснолінійні (дробові)</i> – скорочують окремі словосполучення.	о/с (особовий склад), р/р (розрахунковий рахунок), п/р (поточний рахунок), б/у (що був у вжитку)
<i>Нульові (курсивні)</i> – це умовні позначення одиниць і величин виміру, валют тощо (їх уживають лише після цифрових (числових) виразів).	5 кг, 150 г, 10 т, 50 м, 2 л, 3 га, 4 км, 25 см, 77 \$
<i>Комбіновані</i> – утворюють поєднанням кількох типів графічних скорочень.	тел./факс (телефон-факс), пів.-зах. (південно-західний), п/полк. (підполковник)

3.1.13. Правила скорочування слів і словосполучень

Під час оформлювання документів потрібно керуватися правилами скорочування й написання скорочених слів і словосполучень, установленими ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний

опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила»¹. Скорочують слова, що належать до різних частин мови. Одне й те саме скорочення слова застосовують для всіх його граматичних форм незалежно від роду, числа, відмінка й часу². Для скорочування слів застосовують методи відсікання, стягування або їхнього поєднання.

Відсікання – скорочування слова відкиданням кінцевої частини слова. Після скорочення методом відсікання ставлять крапку: *вул.* – *вулиця*, *просп.* – *проспект*, *обл.* – *область*.

Стягування – скорочування слова вибіркоким пропусканням приголосних та голосних букв. У разі скорочування методом стягування крапку в кінці слова не ставлять: *млн* – *мільйон*, *млрд* – *мільярд*, *грн* – *гривня*.

Увага!

Відповідно до чинного «Українського правопису» графічні скорочення (крім стандартних скорочень означень метричних мір та скорочень, утворених способом стягування) пишуть з крапками на місці скорочення.

До метричної системи мір належать міри довжини, маси, ваги й місткості. Міри часу до неї не входять, тому після скороченої форми слів *година*, *хвилина*, *секунда* треба ставити крапку.

Проте слово *секунда* (*хвилина*, *година*) входить до так званої системи СІ, усі одиниці якої в скороченій формі пишуть звичайно без крапки. Тому в наукових, технічних або навчальних текстах слова *година*, *хвилина* і *секунда* при числах скорочено пишуть без крапки: *10 год 30 хв*³.

У поясненнях до формул чи в спеціальній літературі слово *секунда* скорочують тільки на перший приголосний (без крапки): *с*.

У текстах документів після графічних скорочень мір часу (як і після скорочень назв мір довжини, ваги тощо) крапку не ставлять: *12 год 25 хв*, *19 год 40 хв*.

¹ Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582:2013 – Чинний від 01.01.2014. – К.: Мінекономрозвитку України, 2014. – 15 с.

² Там само.

³ Чак С. Д. Складні питання граматики та орфографії: посібник / С. Чак. – Київ: Радянська школа, 1978. – 127 с.

Запам'ятайте!

У кінці скорочень, що складаються з подвоєної літери на позначення множини, треба ставити одну крапку: *рр. (роки), пп. (пункти), тт. (томи)*.

3.2. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметник – це самостійна повнозначна частина мови, що виражає ознаку предмета за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка. Прикметники відповідають на питання *який? яка? яке? чий? чия? чий?*

Розряди прикметників за значенням

Якісні	виражають безпосередню ознаку предмета: <i>новий закон, відомий юрист, дієвий засіб</i>
Відносні	виражають ознаки предметів не прямо, а через відношення з іншими предметами, явищами, процесами чи ознаками: <i>судове засідання, п'ятиденний термін, подвійна оплата, цегляний будинок</i>
Присвійні	виражають належність предмета людині чи тварині: <i>Ігорева стаття, Наталіїн документ</i>

3.2.1. Поділ прикметників на групи відмінювання

За характером кінцевого приголосного основи початкової форми – називного відмінка однини чоловічого роду – прикметники поділяються на дві групи: *тверду* та *м'яку*.

Тверда група	М'яка група
- прикметники, що мають твердий кінцевий приголосний основи та закінчення -ий, -а, -е: <i>широкий, широка, широке; особистий, особиста, особисте</i>; - усі присвійні прикметники, що в початковій формі мають чисту основу на приголосний: <i>Василів, Ольжин, сестрин, батьків</i>	- прикметники з м'яким кінцевим приголосним основи на -н- із закінченнями -ій, -я, -є: <i>дорожній, вечірній, довколишній, давній, літній, торішній</i>; - прикметники з кінцевим приголосним основи на -й: <i>безкрай, довговий, довгоший</i>

3.2.2. Творення ступенів порівняння якісних прикметників

Найважливішою особливістю якісних прикметників є їх здатність виражати різну міру та інтенсивність вияву ознаки за допомогою ступенів порівняння. Розрізняють два ступені порівняння прикметників: **вищий і найвищий**.

Вищий ступінь	
Проста форма	Складена форма
звичайний прикметник + суфікси -ш-, -іш- : <i>високий – вищий, свіжий – свіжіший</i>	слова більш, менш + звичайний прикметник: <i>більш докладний, більш обережний, менш присмний</i>

Увага!

- Форми вищого ступеня порівняння деяких прикметників утворюють від інших основ (суплетивні форми): *гарний – кращий, великий – більший, поганий – гірший*.
- Кореневі приголосні [г], [ж], [з] можуть змінюватися на [жч], а приголосний [с] – на [шч], що передається на письмі літерою **ш**: *дорогий – дорожчий, вузький – вужчий, високий – вищий*.

Найвищий ступінь

Проста форма	Складна форма	Складена (аналітична) форма
префікс най- + форма вищого ступеня: <i>прозоріший – найпрозоріший, вищий – найвищий, складніший – найскладніший</i>	проста форма найвищого ступеня + префікси як-, що- : <i>якнайбільший, щонайдужчий, щонайкращий, щонайменший</i>	слова найбільш(е), найменш(е) + звичайний прикметник: <i>найбільш зручний, найменш вдалий, найменш активний</i>

Увага!

Порушенням мовних норм під час творення ступенів порівняння якісних прикметників є:

- уживання означального займенника **самий**: *самий вищий показник* (треба *найвищий показник, найбільш високий показник*);
- сплутування двох форм ступенювання прикметника – **простої і складеної**: *найбільш впливовіший керівник* (треба *найвпливовіший, найбільш впливовий керівник*), *більш досконаліший проект* (треба *досконаліший проект, більш досконалий проект*);
- уживання **вищого** ступеня порівняння **замість найвищого** в значенні найкращої чи найгіршої міри якості: *кращий юрист року* – треба *найкращий юрист року, вища міра покарання* – треба *найвища міра покарання*.¹

3.3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ТА ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

Числівник – це самостійна повнозначна частина мови, що означає абстрактно-математичне число або кількість предметів чи порядок

¹ Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 229.

їх під час підрахунку. Числівники відповідають на питання *скільки? скількох? котрий? котра? котрі?*

3.3.1. Розряди числівників за значенням та будовою

Розряди числівників за значенням

Кількісні	Порядкові
власне кількісні: <i>п'ять, двадцять, двісті п'ятдесят</i>	<i>восьмий, шістдесят сьомий, дві тисячі вісімнадцятий</i>
збірні: <i>двоє, тридцятєро, обидва, обоє, обидві</i>	
кількісно-дробові: <i>три п'ятих, дві третіх, шість цілих одна третя, півтора, півтори, півтораста</i>	
неозначено-кількісні: <i>багато (небагато), мало (немало), чимало, кілька, декілька, кількадесят, кільканадцять, кількасот, стільки, скільки</i>	

Групи числівників за будовою

Прості	Складні	Складені
складаються з однієї основи: <i>один, десять, мільйон, декілька, третій</i>	складаються з двох основ: <i>одинадцять, дев'ятсот, обидва, кільканадцять, двадцятий</i>	складаються з двох і більше простих і складних числівників: <i>сто двадцять три, три цілих і сім десятих</i>

3.3.2. Особливості відмінювання числівників

Відмінювання кількісних числівників

Кількісні числівники мають розгалужену систему відмінювання.

I тип відмінювання: числівник *один* відмінюють за відмінками й числами, в однині – за родами.

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	<i>один</i>	<i>одне (одно)</i>	<i>одна</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>		<i>однієї (одної)</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>		<i>одній</i>	<i>одним</i>
З.	<i>одного</i>	<i>одне (одно)</i>	<i>одну</i>	<i>одні</i>
О.	<i>одним</i>		<i>однією (одною)</i>	<i>одними</i>
М.	<i>(на) одному</i>		<i>(на) одній</i>	<i>(на) одних</i>

II тип відмінювання: числівники *два* (родове розрізнення наявне в називному й знахідному відмінках), *три, чотири*, збірні *двоє, обидва, обидві, обоє, троє, четверо*.

	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід		
Н.	<i>два</i>	<i>два</i>	<i>дві</i>	<i>три</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>двох</i>			<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>двом</i>			<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
З.	<i>два</i>	<i>два</i>	<i>дві</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
О.	<i>двома</i>			<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
М.	<i>(на) двох</i>			<i>(на) трьох</i>	<i>(на) чотирьох</i>

III тип відмінювання: числівники від *п'яти* до *двадцяти*, *тридцять, шістдесят – вісімдесят*, збірні – від *п'ятеро* і далі, неозначено-кількісні – *багато, небагато, кілька, декілька*.

Н.	<i>п'ять</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>	<i>шістнадцять</i>	<i>шістдесят</i>
Р.	<i>п'яти, п'ятьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>	<i>шістнадцяти, шістнадцятьох</i>	<i>шістдесяти, шістдесятьох</i>
Д.	<i>п'яти, п'ятьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>	<i>шістнадцяти, шістнадцятьом</i>	<i>шістдесяти, шістдесятьом</i>
З.	<i>як Н. або Р.</i>				

О.	<i>п'ятьма, п'ятьо- ма</i>	<i>сьома, сімо- ма</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>	<i>шістнад- цятьма, шістнадця- тьома</i>	<i>шістдеся- тьма, шістдеся- тьома</i>
М.	<i>(на) п'яти, п'ятьох</i>	<i>(на) семи, сімох</i>	<i>(на) восьми, вісьмох</i>	<i>(на) шістнад- цяти, шістнадця- тьох</i>	<i>(на) шістдеся- яти, шістдеся- тьох</i>

Увага!

У складених числівниках на позначення десятків (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*) за відмінювання змінюється лише друга частина (перша частина змін не зазнає): *п'ятдесяти, вісімдесятьом, на сімдесяти (сімдесятьох)*.

IV тип відмінювання: числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення **-а**.

Н.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Р.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
Д.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
З.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
О.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
М.	<i>(на) сорока</i>	<i>(на) дев'яноста</i>	<i>(на) ста</i>

V тип відмінювання: числівники назви *сотень*.

Н.	<i>триста</i>	<i>п'ятсот</i>	<i>вісімсот</i>
Р.	<i>трьохсот</i>	<i>п'ятисот</i>	<i>восьмисот</i>
Д.	<i>трьомстам</i>	<i>п'ятистам</i>	<i>восьмистам</i>
З.	<i>як Н.</i>		
О.	<i>трьомастами</i>	<i>п'ятьмастами, п'ятьомастами</i>	<i>вісьмастами, вісьмомастами</i>
М.	<i>(на) трьохстах</i>	<i>(на) п'ятистах</i>	<i>(на) восьмистах</i>

Увага!

У складних числівниках на позначення сотень змінюють обидві частини.

VI тип відмінювання: числівники *тисяча, нуль, мільйон, мільярд* відмінюють як іменники відповідної відміни та групи: *тисяча* – як іменник першої відміни мішаної групи, *мільйон, мільярд* – як іменники другої відміни твердої групи, *нуль* – як іменник другої відміни м'якої групи.

Н.	<i>тисяча</i>	<i>нуль</i>	<i>мільйон</i>	<i>мільярд</i>
Р.	<i>тисячі</i>	<i>нуля</i>	<i>мільйона</i>	<i>мільярда</i>
Д.	<i>тисячі</i>	<i>нулю</i>	<i>мільйону</i>	<i>мільярду</i>
З.	<i>тисячу</i>	<i>нуль, нуля</i>	<i>мільйон, мільйона</i>	<i>мільярд, мільярда</i>
О.	<i>тисячею</i>	<i>нулем</i>	<i>мільйоном</i>	<i>мільярдом</i>
М.	<i>(на) тисячі</i>	<i>(на) нулеві, нулі</i>	<i>(на) мільйоні, мільйонові</i>	<i>(на) мільярді, мільярдіві</i>

VII тип відмінювання: складені кількісні числівники, в яких відмінюють кожен складову.

Н.	<i>п'ятдесят дев'ять</i>	<i>тисяча сім</i>
Р.	<i>п'ятдесяти дев'яти, п'ятдесятьох дев'ятьох</i>	<i>тисячі семи, сімох</i>
Д.	<i>п'ятдесяти дев'яти, п'ятдесятьом дев'ятьом</i>	<i>тисячі семи, сімом</i>
З.	<i>як Н. або Р.</i>	<i>тисячу сім, сімох</i>
О.	<i>п'ятдесятьма дев'ятьма, п'ятдесятьома дев'ятьома</i>	<i>тисячею сьома, сімома</i>
М.	<i>(на) п'ятдесяти дев'яти, п'ятдесятьох дев'ятьох</i>	<i>(на) тисячі семи, сімох</i>

VII тип відмінювання: у дробових числівниках поєднано два типи відмінювання – чисельник відмінюють як кількісний числівник, знаменник – як порядковий.

Н.	<i>одна друга</i>	<i>три п'ятих</i>
Р.	<i>однієї (одної) другої</i>	<i>трьох п'ятих</i>
Д.	<i>одній другій</i>	<i>трьом п'ятим</i>
З.	<i>одну другу</i>	<i>три п'ятих</i>
О.	<i>однією другою</i>	<i>трьома п'ятими</i>
М.	<i>(на)одній другій</i>	<i>(на) трьох п'ятих</i>

Увага!

Числівники *півтора, півтори, півтора́ста* не відмінюють.

Відмінювання порядкових числівників

Порядкові числівники відмінюють так само, як і прикметники – за родами, числами, відмінками. Числівник *третій* – як прикметник м'якої групи, усі інші – як прикметники твердої групи.

	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>перший</i>	<i>перше</i>	<i>перша</i>	<i>перші</i>
Р.	<i>першого</i>	<i>першого</i>	<i>першої</i>	<i>перших</i>
Д.	<i>першому</i>	<i>першому</i>	<i>першій</i>	<i>першим</i>
З.	<i>як Н. або Р.</i>			
О.	<i>першим</i>	<i>першим</i>	<i>першою</i>	<i>першими</i>
М.	<i>(на) першому</i>	<i>(на) першому</i>	<i>(на) першій</i>	<i>(на) перших</i>

	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>третій</i>	<i>третє</i>	<i>третья</i>	<i>треті</i>
Р.	<i>третього</i>		<i>третьої</i>	<i>третіх</i>
Д.	<i>третьому</i>		<i>третій</i>	<i>третім</i>
З.	<i>як Н. або Р.</i>			
О.	<i>третім</i>		<i>третьою</i>	<i>третіми</i>
М.	<i>(на) третьому</i>		<i>(на) третій</i>	<i>(на) третіх</i>

У складених порядкових числівниках відмінюють лише останню частину.

Н.	<i>дві тисячі дев'ятсот вісімдесят шостий</i>
Р.	<i>дві тисячі дев'ятсот вісімдесят шостого</i>
Д.	<i>дві тисячі дев'ятсот вісімдесят шостому</i>
З.	<i>як Н. або Р.</i>
О.	<i>дві тисячі дев'ятсот вісімдесят шостим</i>
М.	<i>(на) дві тисячі дев'ятсот вісімдесят шостому</i>

3.3.3. Сполучення числівників з іменниками

Числівники та числівникові слова	Іменники
<i>один</i>	узгоджують з іменниками в роді, числі, відмінку: <i>один друг, одне життя, одна хвилина</i>
<i>два, обидва, три, чотири</i> (а також складені числівники, останнім словом яких є <i>два, три, чотири</i>)	уживають з іменниками у формі називного відмінка множини, але з наголосом родового відмінка однини: <i>дві кни^жки, три тов^ариші, чотири докумен^ти</i> ; не сполучають з іменниками: - що не підлягають підрахунку: <i>турбота, гордість, людяність</i>; - які вживають лише в множині: <i>кош^ти, грош^і</i>; - IV відміни: <i>ім'я, лоша</i>
<i>п'ять – десять, назви десятків, сотень, а також збірні, неозначено-кількісні</i>	- у називному та знахідному відмінках поєднують з іменниками у формі родового відмінка множини: <i>п'ять сестер, п'ятнадцять столів, шістдесят кандидатів, двоє вікон, багато сторінок</i>; - в усіх інших непрямих відмінках узгоджують з іменниками: <i>п'ятьом сестрам, п'ятнадцятьма столами, шістдесятьох кандидатів, двох коней, багатьом сторінкам</i>
<i>тисяча, мільйон, мільярд, нуль</i>	уживають з іменниками у формі родового відмінка множини: <i>тисяча жителів, мільйон кілометрів, мільярд гривень, нуль балів</i>
<i>складені</i>	керування визначається останнім словом: <i>двадцять один суддя, двадцять два кандидати, двадцять п'ять примірників</i>
<i>дробові</i>	сполучають з іменниками у формі родового відмінка однини: <i>одна шоста аркуша, одна друга кілометра, три п'ятих урожаю</i>

Числівники та числівникові слова	Іменники
мішані дроби , складовою яких є елемент з поло- виною, з четвер- тиною	керування визначається цілою частиною: <i>один з половиною метр, два з половиною кілометри</i> ; у мішаних дробах іменником керує дробова частина, якщо вона приєднується сполучником і : <i>три і одна п'ята метра, шість і п'ять десятих відсотка</i>
півтора, півтори	уживають з іменниками у формі родового відмінка однини: <i>півтора місяця, півтора року, півтори хвилини</i>
півторапта	сполучають з іменниками в родовому відмінку множини: <i>півторапта сторінок</i>
порядкові	перебувають з іменниками в синтаксичному зв'язку повного узгодження: <i>п'ятий рік, п'ята сторінка, п'яте сторіччя</i>
збірні	поєднують: • з іменниками чоловічого, жіночого, середнього та спільного роду, що є назвами істот: <i>двоє працівників, троє жінок, п'ятеро курчат</i>; • з іменниками, що вживаються у формі множини й мають відтінок збірності: <i>семеро дітей, троє киян</i>; • з іменниками, що мають тільки форму множини й означають парні предмети: <i>двоє окулярів, троє дверей</i>; • із займенниками ми, ви, вони: <i>їх було четверо, нас було троє</i>. В офіційно-діловому стилі зі збірними числівниками не сполучають іменники на позначення назв посад, звань тощо: <i>три професори, два генерали, чотири маршали</i>.

Увага!

- У сучасній українській літературній мові є синонімія між кількісними і збірними числівниками: *два хлопці – двоє хлопців, два громадянина – двоє громадян, дві жінки – двоє жінок, два відра – двоє відер*. Обираючи граматичний синонім, треба враховувати функціонально-стилістичні особливості двох розрядів числівників.
- Якщо потрібно вказати на велику кількість предметів (57, 275), то із множинними іменниками допускають уживання слів **штука, пара**: *купили двадцять три штуки окулярів, завезли сто сорок дві пари чоловічого взуття*.
- Не можна вживати числівники **один, одна, одне, одні** замість часток **лише, тільки**: *одні неприємності (треба лише (тільки) неприємності), одні непорозуміння (треба лише (тільки) непорозуміння)*.
- Числівники **третина, чверть** узвичаєно вживати без числівника **одна**: *третина працівників, чверть слухачів*.
- Не можна вживати порядковий числівник **другий** замість слова **інший**: *другим разом (треба іншим разом)*.
- Для позначення приблизної кількості з числівниками поєднують слова **близько, приблизно, до**: *близько сорока осіб, приблизно двісті слухачів, до п'ятдесяти відсотків*. Прийменник **біля** доречний тільки в конструкціях з просторовим значенням: *біля суду, біля будинку, біля магазину*.
- При числівниках **два, три, чотири** та іменниках жіночого роду прикметники (означення) зазвичай уживають у називному відмінку: *три фахові статті*, а при іменниках чоловічого й середнього роду – у формі називного або родового відмінка множини: *три нові проекти і три нових проекти*.
- У датах назви місяців уживають лише в родовому відмінку: *перше лютого, одинадцяте вересня, двадцять третє листопада*.
- У сполученнях, що позначають дати, відмінюють тільки першу частину: *до Восьмого березня, присвячено Першому вересня*.

Запам'ятайте!

- ✓ Складені порядкові числівники з першими складниками **два-, три-, чотири-** мають такі варіанти: *двохтисячний, трьохтисячний (або тритисячний), чотирьохтисячний (або чотиритисячний)*.
- ✓ На початку складних іменників та прикметників числівники **один, два, три, чотири** перед частинами, що починаються з приголосного, мають форми **одно-, дво-, три-, чотири-**: *триповерховий* (а не *трьохповерховий*), *двокімнатний* (а не *двохкімнатний*).
- ✓ Форми **двох-, трьох-, чотирьох-** уживають тільки перед частинами, які починаються з голосного: *двохелементний, чотирьохактний*.

3.3.4. Уживання числівників для позначення часу

Кожному, хто дбає про свою мовленнєву культуру, треба звернути увагу на кількісні й порядкові числівники часу й правильно послуговуватися ними.

Правила	Приклади
• години в українській мові жіночого роду; їх позначають порядковими числівниками, що відповідають на питання «Котра?»	<i>друга година дня, чотирнадцята година</i>
• хвилини й секунди позначають кількісними числівниками, що відповідають на питання «Скільки?»	<i>п'ятнадцять хвилин, десять секунд</i>
• для позначення точного часу вживають прийменники о (об)	<i>о дев'ятій годині, об одинадцятій годині</i>
• для позначення половини використовують прийменник на	<i>пів на десяту, пів на сьому</i>
• називаючи точний час із хвилинами, варто пам'ятати, що до 30 хвилин треба вживати прийменник на або по, а після 30 хвилин – прийменник за або до	<i>двадцять (хвилин) на восьму (годину), п'ятнадцять (хвилин) по восьмій (годині), за десять (хвилин) третя (година), десять (хвилин) до третьої (години)</i>

Увага!

У текстах документів нормативними є такі форми:

- Засідання відбудеться *о 16.30 (о 16 год 30 хв)*.
- Початок роботи конференції *о 9.00 (о 9 год)*.
- Судове засідання призначити на *10 год 30 хв 17 жовтня 2018 року*.

3.3.5. Оформлення цифрової інформації в документах

Цифрову інформацію оформлюють відповідно до правил написання цифр і символів у ділових паперах¹.

Правила	Приклади
• назви однозначних чисел (без указівки одиниці виміру чи обліку) записують словами, а не цифрами	<i>подано у двох примірниках, підписано три договори</i>
• складні та складені числівники пишуть цифрами, крім випадків, коли ними починають речення	<i>За минулий рік ухвалено 24 рішення (Двадцять чотири рішення ухвалено за минулий рік).</i>
• числівники, якими позначають часові межі, подають словами	<i>за два місяці до закінчення терміну дії контракту</i>
• цілі числа, що виражаються кількома знаками, фіксують, розбиваючи їх на класи за допомоги проміжків в один знак	<i>10 373 120, 12 156, 8 789 563</i>
• чотиризначні числа не поділяють на класи	<i>1991, 2018</i>
• після знака №, у позначеннях нормативних документів, марок машин і механізмів поділу чисел на класи немає	<i>№ 1234567859</i>

¹ Глущик С.В. Сучасні ділові папери: навч. посіб. / С.В. Глущик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук. – Вид. 7-ме, випр. – К.: Літера ЛТД, 2013. – С. 67–68.

Правила	Приклади
• для запису великих чисел використовують також змішаний спосіб	<i>37 млн, 55 млрд</i>
• порядковий числівник, що передають арабськими цифрами, уводять у текст з відмінковими закінченнями (через дефіс)	<i>1-й примірник, 2-ге слухання</i>
• порядкові числівники, що передають римськими цифрами, уводять у текст без відмінкових закінчень	<i>VI місяць, II квартал</i>
• використовують паралельно цифровий і словесний записи, при цьому кількісну інформацію, записану словами, подають у дужках	<i>272 (двісті сімдесят дві) гривні</i>
• у цифровому позначенні суми після коми потрібно писати два нулі	<i>585,00 грн</i>
• знаки «номер» (№), «параграф» (§), «процент» (%), а також цифри – як арабські, так і римські – відокремлюють від слів проміжком. Увага! Винятком є букви, що входять до словесно-цифрових позначень, які пишуть разом або через дефіс: <i>буд. 36А, до справи 78Б.</i>	<i>№ 25, § 8, 100 %, 25 примірників</i>

3.4. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Займенник – повнозначна змінна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх і відповідає на питання *хто? що? який? чий? скільки?*

Групи займенників за значенням

особові	<i>я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони</i>
зворотний	<i>себе</i>
присвійні	<i>мій, твій, свій, ваш, їхній</i>
вказівні	<i>той, цей, такий, отой, оцей, отакий</i>
означальні	<i>сам, самий, весь(увесь), всякий, кожний(кожен), інший</i>
питально-відносні	<i>хто, що, який, котрий, чий, скільки</i>
заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жодний (жоден)</i>
неозначені	<i>абихто, абищо, дехто, децо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, скількись, котрийсь</i>

Увага!

- Займенник **ми** може вживатися в значенні «я» (авторське ми), а займенник **Ви** – замість **ти** з метою висловлення пошани до адресата мовлення (у цьому випадку його треба писати з великої літери).
- Займенники **що** і **який** рівноправні, ними послуговуються, щоб уникнути тавтології. Ці займенники приєднують підрядні означальні речення незалежно від категорії живого чи неживого.
- Займенник **котрий** (а не **скільки** чи **який**) уживають, коли запитують про час: *котре година?*
- Потрібно розрізняти займенники **їх** – **їхній**: **їх** – родовий відмінок особового займенника **вони** (*ми (кого?) їх зустріли*), а **їхній** – називний відмінок займенника **їхній** (*недогляди (чиї?) їхні*).

3.5. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВ

Дієслово – це самостійна, повнозначна частина мови, що означає дію або стан як процес і виражає його в граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також числа і роду. Дієслова відповідають на питання *що робити? що зробити?*

3.5.1. Дієслівні форми

Дієслівні форми

Незмінні	Змінні
інфінітив, дієприслівник, безособові форми на -но, -то	дієвідмінювані (особові й родові), відмінювані (дієприкметник)

Дієслівні форми

Інфінітив (неозначена форма дієслова)	Особові форми	Родові форми
називає дію узагальнено, безвідносно до особи, способу, числа та роду: <i>слухати, аналізувати, узагальнювати</i>	властиві дієсловам наказового способу, теперішнього й майбутнього часу: <i>ухваліть, розглядає, будуть упроваджувати</i>	характерні для дієслів умовного способу та минулого часу: <i>скасував би, постановив</i>

3.5.2. Безособові форми на -но, -то

Незмінні дієслівні форми на **-но, -то** виражають дію безвідносно до діяча. У діловому мовленні їх уживають замість пасивних дієприкметників, коли є потреба наголосити на дії, а не на ознаці: *рішення ухвалено, завдання виконано вчасно, проект закону розглянуто*.

Увага!

Поєднання з дієслівними формами на **-но, -то іменників у формі орудного відмінка зі значенням виконавця дії** є порушенням синтаксичних норм сучасної української літературної мови.

Замість безособових форм на **-но, -то** потрібно вживати особові форми дієслів¹

Неправильно	Правильно
<i>Судами касаційної інстанції не-однаково застосовано ту саму норму матеріально права.</i>	<i>Суди касаційної інстанції неоднаково застосували ту саму норму матеріального права.</i>
<i>Заявником подано до Київського апеляційного суду документи та матеріали, які згідно зі статтею 1 Закону № 1632 є достатніми для ухвалення судового рішення.</i>	<i>Заявник подав до Київського апеляційного суду документи та матеріали, які згідно зі статтею 1 Закону № 1632 є достатніми для ухвалення судового рішення.</i>
<i>Рішенням Апеляційного суду міста Києва від 03 квітня 2017 року позов задоволено.</i>	<i>Апеляційний суд міста Києва рішенням від 03 квітня 2017 року позов задовольнив.</i>
<i>Судом першої інстанції встановлено, що згідно з указаними комерційними актами всі вагони технічно справні.</i>	<i>Суд першої інстанції встановив, що згідно з указаними комерційними актами всі вагони технічно справні.</i>

3.5.3. Уживання зворотних перехідних дієслів на -ся

Дієслова з часткою **-ся** – одна з морфолого-синтаксичних форм, що має своєрідне використання. Нормативними є, наприклад, такі словосполучення: *сторони домовилися, як зазначалося вище, мені не працюється, про це писалося, я одягаюся, це сталося минулого тижня* та ін.

¹ Городенська К. Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – С. 124–125; Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 246–247; Шевчук С. В. Українська мова для державних службовців: курс для підготовки до атестації. – К.: Алерта, 2017. – С. 144.

Увага!

Уживання конструкцій з дієсловом пасивного стану на **-ся** та **іменником (суб'єктом) у формі орудного відмінка** є порушенням синтаксичних норм сучасної української літературної мови. Замість дієслів пасивного стану на **-ся** потрібно вживати дієслова активного стану¹.

Неправильно	Правильно
<i>Справа розглядалася судами неодноразово.</i>	<i>Суди розглядали справу неодноразово.</i>
<i>Згідно з частиною третьою статті 294 ГПК України питання про відкриття касаційного провадження розглядається колегією суддів.</i>	<i>Згідно з частиною третьою статті 294 ГПК України питання про відкриття касаційного провадження розглядає колегія суддів.</i>
<i>Відповідно до положень статті 129 ГПК України розподіл судових витрат судом касаційної інстанції не здійснюється.</i>	<i>Відповідно до положень статті 129 ГПК України розподіл судових витрат суд касаційної інстанції не здійснює.</i>
<i>Справа про порушення митних правил розглядається суддею одноособово.</i>	<i>Справу про порушення митних правил суддя розглядає одноособово.</i>

3.5.4. Творення та вживання форм наказового способу дієслів

Наказовий спосіб дієслова виражає наказ, прохання, пораду, заклики, застереження, тобто спонукання до дії: *узгодьте, проведіть, нехай виконають*.

Дієслова наказового способу мають категорію виду, особи (2-ї однини, 1-ї і 2-ї множини, 3-ї однини і множини).

¹ Городенська К. Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – С. 122–124; Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 250.

Однина	Множина
1 ос. (я) –	1 ос. (ми) напишімо, розробімо
2 ос. (ти) напиши, розроби	2 ос. (ви) напишіть, розробіть
3 ос. (він, вона, воно) хай (нехай) напише, розробить	3 ос. (вони) хай (нехай) напишуть, розроблять

В усному та писемному професійному мовленні припускаються помилок, утворюючи форми наказового способу дієслів.

Неправильно	Правильно
форми наказового способу дієслова зі словом давайте (давайте проголосуємо, давайте виконувати, давайте розберемося) – кальки з російської мови (рос. давайте проголосуем, давайте исполним, давайте разберёмся)	проголосуйте, виконуйте, розберіться
пішли (як форма наказового способу першої особи множини) – калька з російської мови (рос. пошли)	ходімо
форми наказового способу першої особи множини на -ім (пишім, говорім, берім) – уживають в розмовному мовленні	пишімо, говорімо, берімо

3.5.5. Особливості вживання дієприкметників

Лексико-граматична особливість сучасної української мови – відсутність у ній активних дієприкметників теперішнього часу на **-учий (-ючий)**. Проте в судово-процесуальних та інших юридичних документах вони дотепер активно функціонують: закріплені в кодексах, законах тощо.

Замість активних дієприкметників теперішнього часу на **-учий (-ючий)** потрібно вживати¹:

¹ Городенська К. Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – С. 52–60; Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 250;

- ✓ **прикметники:** *координуючий центр – координаційний центр;*
- ✓ **іменники:** *доповідаючий – доповідач;*
- ✓ **підрядні означальні речення:** *існуючі проблеми – проблеми, що досі є (наявні проблеми).*

Вибір такого засобу залежить від суті позначуваного поняття, а також від значення іменника, з яким поєднується.

В українській мові збереглися лише деякі давні дієприкметники, що перейшли до розряду якісних прикметників і нині виражають постійну ознаку предмета: *зрочий, терплячий, квітучий, пахучий* та ін.

**Українські відповідники
до найпоширеніших форм дієприкметників**

Головуючий	
головуючий (зборів, засідання, колегії)	<i>голова (зборів, засідання, колегії)</i>
Виконуючий	
виконуючий роботу виконуючий обов'язки начальника	<i>виконавець роботи виконувач обов'язків начальника</i>
Виступаючий	
виступаючий виступаючий з доповіддю	<i>промовець, оратор; який виступає доповідач</i>
Діючий	
діюча речовина діючий важіль діюча армія діюче законодавство діючий порядок діюча модель діючий президент діючі особи постійно діюча комісія	<i>активна речовина впливовий важіль регулярна (боєздатна) армія чинне законодавство сучасний (заведений) порядок робоча модель чинний президент дійові особи постійна комісія</i>
Знеболуючий	
знеболуючий засіб	<i>знеболювальний (болеотамувальний) засіб</i>

Зростаючий	
зростаючі вимоги зростаюча смертність зростаючі ціни зростаючий тиск на	<i>щораз вищі вимоги щораз більша смертність щораз вищі ціни щораз більший тиск на</i>
Існуючий	
існуючі закони існуючі думки існуючі кордони існуюча система існуюча редакція закону існуючий порядок	<i>чинні закони відомі (наявні) думки сучасні кордони сучасна (наявна, теперішня) система ця (така) редакція закону заведений порядок</i>
Керуючий	
керуючий відділом керуючий багатопверховим будинком жінка, керуюча автомобілем керуючий склад компанії керуюча компанія	<i>керівник відділу управитель багатопверхового будинку жінка, яка керує автомобілем керівний склад компанії керівна компанія; компанія, яка керує</i>
Конкуруючий	
конкуруюча фірма конкуруюча ідеологія	<i>фірма-конкурент конкурентна ідеологія</i>
Конфліктуючий	
конфліктуючі сторони	<i>сторони конфлікту; сторони, що конфліктують</i>
Несучий	
несуча стіна, конструкція	<i>основна (тримальна) стіна, конструкція</i>
Плаваючий	
плаваючий курс валюти плаваючий графік роботи	<i>нестійкий (змінний) курс валюти змінний графік роботи</i>

Працюючий	
працюючий у дві зміни працюючий на заводі працюючий юристом	<i>який працює у дві зміни працівник заводу який працює юристом; юрист</i>
Слідуючий	
слідуюче засідання на слідуючий рік встановив слідуюче слідуючий раз хто слідуючий? (запрошують зайти кудись)	<i>наступне засідання на той рік (наступного року) установив таке наступного разу хто наступний?, хто далі?</i>

3.5.6. Уживання віддієслівних іменників

Українська мова номінує дію диференційовано, розрізняючи завершені й незавершені дії, виділяючи в іменниках додаткові характеристики повторюваності, процесуальності, а російська зазвичай у тому самому випадку дає одну назву для обох.

У ДСТУ 3966:2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять»¹ регламентовано утворення віддієслівних термінів-іменників. Стандарт містить вимоги щодо впорядкування та унормування вживання дієслів, віддієслівних іменників та дієприкметників відповідно до структури української мови. У ньому рекомендовано розрізняти назви завершеного й незавершеного процесів, а також їхніх наслідків, розмежовувати терміни, що позначають завершений та незавершений процеси.

¹ Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: ДСТУ 3966:2009. – [Чинний від 2010–07–01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – IV, 30 с. – (Національний стандарт України).

**Дієслова та віддієслівні іменники для позначання дії, події
(згідно з ДСТУ 3966:2009)**

Дія – те, що відбувалося, відбувається чи відбуватиметься (від дієслів недоконаного виду)	Подія – те, що відбулося чи відбудеться (від дієслів доконаного виду)
оформлювати – оформлювання: правила оформлювання, під час оформлювання	оформити – оформлення: дата оформлення, після оформлення
відбувати – відбування: відбування покарання, під час відбування покарання	відбути – відбуття: після відбуття покарання
укладати – укладання: рекомендації щодо укладання, під час укладання	укласти – укладення: дата укладення, після укладення
затверджувати – затверджування: процедура затверджування	затвердити – затвердження: дата затвердження, після затвердження
впроваджувати – впроваджування: настанови щодо впроваджування	впровадити – впровадження: рік впровадження, після впровадження
розташовувати – розташовування: правила розташовування	розташувати – розташування: після розташування
ухвалювати – ухвалювання: процедура ухвалювання	ухвалити – ухвалення: день ухвалення, після ухвалення
приймати – приймання: правила приймання	прийняти – прийняття: акт про прийняття
публікувати – публікуваня: публікуваня статей	опублікувати – опублікуваня: рік опублікуваня статті

3.6. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Прийменники – це службові слова, які в сполученні з формою прямого відмінка повнозначного слова виражають залежність його від інших повнозначних слів, диференціюючи значення відмінкової форми.

3.6.1. Групи прийменників за будовою та походженням

Групи прийменників за походженням

первинні (непохідні): <i>без, в (у, уві), від, для, до, з (із, зі, зо, із), за, крізь, між, на, над (наді, надо), о(об), під, по, при, про, через</i>	вторинні (похідні): <i>після, коло, круг, унаслідок, протягом, поряд, упродовж, вздовж, за рахунок, з приводу, з метою, з огляду на, зважаючи на, незважаючи на, всупереч, спереду, уздовж, напередодні, поруч</i>

Групи прийменників за будовою

прості: <i>без, від, по, в, з, до, для, за, на, при, під, через, між</i>	складні: <i>з-за, з-під, з-поміж, понад, по під, поміж, поперед, посеред, заради, проміж</i>	складені: <i>за винятком, на випадок, на відміну від, у зв'язку з, з огляду на, у разі, подібно до, незалежно від</i>

3.6.2. Уживання прийменника **по**

Прийменник **по** в українській літературній мові не належить до часто вживаних.

В українській мові його вживають із конкретними значеннями у двох відмінках: знахідному та місцевому¹.

¹ Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 268.

Відмінок	Значення
3і знахідним відмінком прийменник по виражає:	- мету дії: <i>прийти по довідку;</i> - межу дії: <i>по цей місяць (у розмовному мовленні);</i> - кількісні відношення: <i>працює по 12 годин, у групі по 20 осіб.</i>
3 місцевим відмінком прийменник по виражає:	- місце дії: <i>йти по вулиці (вулицею), реформи по Україні;</i> - спосіб дії: <i>доповідь по суті, належить по праву;</i> - розподільність: <i>роздати кожному по документові (роздати кожному документ);</i> - протяжність дії: <i>працювати по ночах (працювати ночами);</i> - час дії: <i>довідатись по святах (після свят);</i> - об'єктні відношення: <i>по коліна у воді, ударити по нозі.</i>

Увага!

В інших значеннях уживання прийменника **по** помилкове.

**Українські відповідники
до російського прийменника по**

Прийменники	Приклади
на	<i>на запит адвоката, на розгляд суду, проживати на вулиці, на адресу</i>
за	<i>за законом, за місцем проживання</i>
з	<i>з ініціативи, комісія з питань, з вини</i>
у (в)	<i>у справі, у вихідні (вихідними днями)</i>
через	<i>через непорозуміння, через непрацездатність, через родинні обставини</i>

Прийменники	Приклади
про	<i>говорити про конкретні рішення</i>
для	<i>комісія для складання акта</i>
щодо	<i>рекомендації щодо здійснення, заходи щодо захисту</i>
після	<i>після повернення, після судового засідання</i>
над	<i>працювати над пропозиціями</i>
безприйменникові конструкції	<i>надіслати поштою, передати телефоном; належно оцінити (рос. – оцeniть по достоинству)</i>
під	<i>цьому адвокату це не під силу</i>
як	<i>як спостерегли працівники органів внутрішніх справ</i>

3.6.3. Прийменники з – до (по) для часових позначень

Прийменник з слугує для визначення початкової календарної дати чинності постанови, ухвали, рішення, наказу тощо¹.

Запис у документі	Пояснення
<i>Зарахувати Григоренка Петра Івановича на посаду помічника судді з 28 жовтня 2018 року.</i>	Григоренко П. І. починає виконувати обов'язки помічника судді 28 жовтня 2018 року .
<i>Звільнити Сичевську Ірину Анатоліївну з посади секретаря з 12 липня 2018 року.</i>	Сичевська І. А. в день, визначений цим числом, припиняє виконання своїх службових обов'язків секретаря, заробітну плату їй нараховують за попередній відпрацьований день , тобто за 11 липня 2018 року .

¹ Городенська К. Правильно визначаєте календарні межі / К. Городенська // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 53; Городенська К. Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – С. 34–35.; Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 275.

*Для позначення початкової і кінцевої дати, тобто певного періоду часу, у документах прийменник з треба вживати в парі з прийменником **до**¹.*

Запис у документі	Пояснення
<i>Термін дії договору з 01 січня 2018 року до 01 жовтня 2018 року.</i>	<i>01 жовтня 2018 року є останніми днем чинності договору (а не 30 вересня 2018 року).</i>
<i>Термін виконання до 25 грудня 2018 року.</i>	<i>25 грудня 2018 року є останнім днем виконання чогось (а не 24 грудня 2018 року).</i>

Інколи, щоб увиразнити входження певної дати до встановленого терміну, додають прислівник **включно**. Проте його вживання поряд з останньою датою **не доречно**².

Увага!

Прийменники **до** і **по** визначають кінцеву календарну дату чинності чи виконання чого-небудь, проте вони розрізняються сферами свого використання: **до** закріплений за офіційно-діловим стилем, а **по** – за розмовним³.

Отже, в офіційному вжитку для визначення кінцевої календарної дати чинності або виконання чого-небудь потрібно вживати лише прийменник **до**.

3.6.4. Уживання прийменника до в поєднанні з числівниково-іменниковою формою

Прийменник **до** в поєднанні з числівниково-іменниковою формою в українській мові виражає два кількісних значення: *приблизну кількість кого-, чого-небудь; крайню кількісну межу чого-небудь*.

¹ Городенська К.Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К.Г. Городенська, Н.І. Кочукова, Г.М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – С. 34–35.

² Там само.

³ Там само.

Значення	Приклади
приблизна кількість кого-, чого-небудь (прийменник <i>до</i> рівнозначний відприслівниковим прийменникам-часткам <i>близько</i> та <i>приблизно</i>)	На збори з'явилося до п'ятдесяти працівників. – На збори з'явилося близько п'ятдесяти працівників. – На збори з'явилося приблизно п'ятдесят працівників.
крайня кількісна межа чого-небудь (прийменник <i>до</i> рівнозначний похідному прийменнику <i>не більше ніж</i>)	3 1 листопада 2018 року в Києві на 17 основних магістралях відновили обмеження швидкості руху до 50 кілометрів на годину. – 3 1 листопада 2018 року в Києві на 17 основних магістралях відновили обмеження швидкості руху не більше ніж 50 кілометрів на годину.

Увага!

У другому кількісному значенні **крайня верхня межа**, якої може сягнути обмеження швидкості руху на магістралях міста Києва, становить **50 кілометрів на годину**. Вищою від цієї кількісної межі швидкість не може бути, а нижчою – може.

Слово **включно** в поданих конструкціях не потрібне.

3.6.5. Уживання прийменника *при*

Прийменник *при* – це один із найуживаніших прийменників російської мови. Український прийменник *при* має набагато вужчу сферу функціонування і вживається з такими значеннями: **розташування, просторової близькості** (можна замінити словами *поблизу, неподалік, біля* та ін.) та **підпорядкованості або належності**. Функціонування прийменника *при* в інших значеннях помилкове.

Увага!

Залежно від змісту конструкції російський прийменник *при* передають різними мовними засобами: **за, під час, коли, для, у разі, унаслідок (у результаті), дієприслівниками** тощо.

Неправильно	Правильно
<i>при аналізі подій</i>	<i>аналізуючи події, під час аналізу подій</i>
<i>при участі</i>	<i>за участі (за участю, з участю)</i>
<i>при потребі</i>	<i>за потреби (коли потрібно, у разі потреби, якщо потрібно)</i>

Увага!

В українській мові **значення умови, що дасть змогу чогось досягти, що-небудь здобути**, виражають прийменниково-іменникові сполуки *за сприяння, за реагування, за втручання, за участі, за бажання, за підтримки, за згоди та ін.*, тому що вони утворені на основі складнопідрядних речень із підрядною умовною частиною: *Якщо органи правосуддя втрутаються, то атаки рейдерів вдасться відбити – **За втручання** органів правосуддя атаки рейдерів вдасться відбити¹.*

3.6.6. Похідні прийменники

Неправильно	Правильно
<i>згідно чинного законодавства</i>	<i>згідно з чинним законодавством</i>
<i>у відповідності до статті</i>	<i>відповідно до статті</i>
<i>у залежності від ситуації</i>	<i>залежно від ситуації</i>
<i>по відношенню до судових органів</i>	<i>щодо судових органів</i>
<i>у порівнянні з тим</i>	<i>порівняно з тим</i>
<i>не дивлячись на закон</i>	<i>усупереч закону, попри закон, незважаючи на закон</i>
<i>на протязі засідання</i>	<i>протягом (упродовж) засідання</i>

¹ Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – С. 42.

Увага!

- Прийменник **відповідно** треба вживати з родовим відмінком іменника в сполученні з прийменником **до**: *відповідно до наказу, відповідно до програми.*
- Прийменникова сполука **згідно з** керує орудним відмінком іменника: *згідно з наказом, згідно з правилами.*
- Складні прийменники **відповідно до** і **згідно з** типові для офіційно-ділового стилю й можуть вільно замінювати один одного.
- Прийменникових сполук **у відповідності, у залежності від, на протязі, у порівнянні з, не дивлячись на** в українській літературній мові немає, бо це кальки з російської мови.

3.7. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО КЕРУВАННЯ В ТЕКСТАХ ДОКУМЕНТІВ

Важливість питань, які висвітлюють у судово-процесуальній сфері, вимагає максимально точного, чіткого й логічного викладу думки. Цього можна досягти за допомогою відповідних лексичних засобів, а також використовуючи специфічні синтаксичні конструкції.

Керування – один із способів поєднання слів, за якого слово вимагає конкретної відмінкової форми іншого слова, тобто керує його формою.

Види керування

дієслівне: <i>запобігати</i> (чому?) <i>злочинам</i>	іменне: <i>попередження</i> (чого?) <i>неза-</i> <i>конних дій</i>	прикметни- ве: <i>характерний</i> (для кого?, чого?) <i>судових органів</i>	прийменни- кове: <i>усупереч</i> (чому) <i>умовам,</i> <i>вимогам</i>

Дієслово найефективніше здійснює зв'язок керування іншими частинами мови.

Неправильно	Правильно
амністія <i>кого</i>	амністія <i>кому</i>
відцуратися <i>від кого</i>	відцуратися <i>кого</i>
вибачити <i>кого</i>	вибачити <i>кому</i>
дорікати <i>кого</i>	дорікати <i>кому</i>
досягти <i>що</i>	досягти <i>чого</i>
дякувати <i>кого</i>	дякувати <i>кому</i>
завдати <i>що</i>	завдати <i>чого</i>
зазнавати <i>що</i>	зазнавати <i>чого</i>
заслужувати <i>чого</i>	заслужувати <i>на що</i>
захворіти <i>чим</i>	захворіти <i>на що</i>
звітувати <i>за що</i>	звітувати <i>про що</i>
знущатися <i>над ким</i>	знущатися <i>з кого</i>
зраджувати <i>кому</i>	зраджувати <i>кого</i>
ігнорувати <i>ким (чим)</i>	ігнорувати <i>кого (що)</i>
інформувати <i>кому</i>	інформувати <i>кого</i>
наглядати <i>над чим</i>	наглядати <i>за чим</i>
одружитися <i>на кому</i>	одружитися <i>з ким</i>
оволодіти <i>що</i>	оволодіти <i>чим</i>
опанувати <i>чим</i>	опанувати <i>що</i>
потребувати <i>що</i>	потребувати <i>чого</i>
прагнути <i>до чого</i>	прагнути <i>чого</i>
пробачити <i>кого</i>	пробачити <i>кому</i>
турбуватися <i>за кого</i>	турбуватися <i>про кого</i>
сповістити <i>кому</i>	сповістити <i>кого</i>
сподіватися <i>чого</i>	сподіватися <i>на що</i>
стосуватися <i>до кого</i>	стосуватися <i>кого</i>
сміятися <i>над ким</i>	сміятися <i>з кого</i>
уподібнюватися <i>кому</i>	уподібнюватися <i>до кого</i>

3.8. СКЛАДНІ ВИПАДКИ СИНТАКСИЧНОГО УЗГОДЖЕННЯ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ

Узгодження – це тип синтаксичного зв’язку, за якого залежне слово набуває тієї самої форми, що й головне.

3.8.1. Узгодження підмета з присудком під час вибору роду іменника

Правило	Приклади
при підметах, виражених невідмінюваними іменниками або аббревіатурами, присудок має таку форму, яку вимагає рід та число іменника	<i>ВККСУ оголосила конкурс (бо комісія), ТОВ «Промінь» уклало договір (бо товариство), НАБУ виявило порушення (бо бюро), МОН відрядило фахівців (бо міністерство)</i>
присудок узгоджують і в чоловічому, і в жіночому роді з підметами – іменниками чоловічого роду на позначення професій, посад, звань тощо жінок (якщо не вказано прізвища, імені жінки)	<i>прокурор подав і прокурор подала, адвокат повідомив і адвокат повідомила, старший лейтенант виявив і старший лейтенант виявила</i>
якщо вказують ім’я чи прізвище жінки, то присудки пишуть у формі жіночого роду	<i>адвокат Середницька І. А. з’ясувала, прокурор Ольга Нечай подала, свідок Кропивницька Г. С. повідомила</i>
означення до назв посад, звань, ступенів жінок виражають прикметниками чоловічого роду	<i>досвідчений адвокат Ганна Петрівська повідомила, новий керівник Климчук О. В. призначила</i>

3.8.2. Особливості узгодження прикладок – власних назв

В офіційних документах прикладки – власні назви узгоджують або не узгоджують з означуваними словами. Правила узгодження прикла-

док із родовими назвами (*місто, село, селище, вулиця, річка, гора, станція, пристань, газета* тощо) подано в підручниках і навчальних посібниках з української мови, ділової української мови, української мови за професійним спрямуванням, а також у довідниках і монографіях з культури української мови¹.

Проте в текстах документів трапляються варіанти у відмінюванні й уживанні прикладок – власних назв (*прибув до міста Черкаси – до міста Черкас, за містом Запоріжжя – за містом Запоріжжям, на річці Дніпро – на річці Дніпрі*), які свідчать про активні процеси розвитку й становлення системи словозміни топонімів в українській мові.

Для уникнення можливих неточностей і непорозумінь потрібно запам'ятати правила узгодження прикладок – власних назв з родовими назвами й керуватися ними під час складання документів.

Узгоджують:

- прикладки – назви міст, сіл, селищ тощо: *у місті Хусті, біля міста Києва, до села Попільні, у місті Рівному, у місті Івано-Франківську;*
- прикладки – назви країн, зарубіжних республік, якщо вони мають форму жіночого роду: *до Федеративної Республіки Німеччини;*
- прикладки – назви вулиць, якщо вони мають форму жіночого роду: *на вулиці Зарічній.*

¹ Див. Заболотний В.В. Культура мовлення працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування: довідник-порадник на щодень / В.В. Заболотний, О.В. Заболотний. – К.: Літера ЛТД, 2012. – 224 с.; Єгорова Т.Д. Практичний курс української мови: навч. посіб. / Т.Д. Єгорова. – Вид. 3-тє, переробл. і випр. – К.: НАДУ при Президентіві України, 2014. – 124 с.; Плотницька І.М. Ділова українська мова в державному управлінні: навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К.: НАДУ, 2011. – С. 108; Українська мова професійного спрямування (теорія і практика): навчальний посібник / М.В. Стасик, В.М. Ткачук, О.О. Стадніченко, Н.А. Грозовська. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. – С. 173; Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 262.

Не узгоджують:

- складені назви населених пунктів: *до міста Кривий Ріг, у місті Старий Самбір, до селища Піщаний Брід (але до Кривого Рогу, у Старому Самборі, до Піщаного Броду);*
- назви населених пунктів, які мають лише форму множини: *у місті Чернівці, у місті Суми, до міста Черкаси (але у Чернівцях, у Сумах, до Черкас);*
- назви маловідомих населених пунктів (щоб зберегти вихідну, початкову назву (форму назви), уникнути її можливих перекозів, неточностей): *у місті Аахен, з міста Бугульма, у селі Петрівка (бо є село Петрівка і село Петрівці);*
- назви населених пунктів, які пишуть у реченні в дужках: *Семинари проведено в обласних містах України (Львів, Вінниця, Хмельницький, Дніпро, Харків, Житомир);*
- офіційні назви держав чоловічого роду, а також складені назви держав жіночого роду: *до Республіки Ємен (але до Ємена), перебувати в країні Нова Гвінея (але в Новій Гвінеї);*
- назви зарубіжних адміністративно-територіальних одиниць: *у штаті Техас, у провінції Тоскана;*
- назви портів, станцій, астрономічні назви, назви гір, островів, мисів, озер, річок та ін.: *до станції Фастів, на планеті Земля, на горі Говерла, у річці Дніпро, на річці Сіверський Донець (але до Фастова, на Землі, на Говерлі, у Дніпрі, на Сіверському Дінці);*
- назви вулиць, якщо вони мають форму чоловічого роду або є складеною назвою: *іду вулицею Хрещатик, на вулиці Нижній Вал (але йду Хрещатиком, на Нижньому Валі);*
- назви підприємств, об'єднань, партій, книг, газет тощо: *до Відкритого акціонерного товариства «Світоч», у газеті «Закон і бізнес».*

Увага!

Для однозначного розуміння тексту в деяких різновидах офіційно-ділового стилю, наприклад у картографії та військових документах, усі географічні назви при номенклатурному слові (*місто, село, річка, озеро* тощо) не узгоджують і вживають тільки в називному відмінку: *біля міста Харків, бої під містом Авдіївка*.

Запам'ятайте!

✓ Деякі географічні назви зі словами *місто, село, вулиця* тощо узгоджують та відмінюють, інші – не узгоджують і вживають тільки в називному відмінку.

✓ За відсутності родових назв (номенклатурних слів) власні назви, виражені відмінюваними іменниками, змінюють.

3.8.3. Узгодження означень**Форму однини має іменник, якщо:**

- означення семантично близькі: *господарське, цивільне, адміністративне, кримінальне судочинство; виконавча і законодавча влада;*
- поєднані протиставними або розділовими сполучниками: *представницький або законодавчий орган;*
- виражені займенниками або порядковими числівниками: *той і цей договір, перший і другий примірник.*

Форму множини має іменник, коли:

- треба вказати на наявність декількох предметів, істот і порядкових числівників: *перший і другий примірники;*
- при постпозитивних означеннях (стоять після підмета): *примірники перший і другий.*

3.8.4. Узгодження підмета з присудком під час вибору числа іменника

Форму однини має присудок, якщо:

- підметом є іменник з кількісним значенням (**більшість, меншість, частина, решта, половина**) без залежних слів: *Більшість проголосувала позитивно;*
- однорідні підмети з'єднані сполучниками **не...а, не лише...а й, або, чи**: *У відрядження поїде голова суду або його заступник.*

Форму множини має присудок, якщо:

- друга частина підмета багатоелементна: *Меншість суддів, працівників апарату суду не схвалили рішення голови;*
- присудок віддалений від підмета: *Половина працівників, які прийшли на збори, схвалили рішення голови.*

**Паралельні форми однини і множини
вживають, якщо до складу підмета входять:**

- слова **більшість, меншість, частина, багато, кілька**: *Більшість кандидатів на посаду судді успішно склали (склали, склало) кваліфікаційний іспит;*
- **збірні або кількісні числівники**: *П'ятеро (п'ять) учасників взяло (взяли) участь в обговоренні проекту.*

---

4. ОРФОГРАФІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ

---

*Немає людини, яка б не робила помилок,
але той, хто виправляє свої помилки, –
мудрець!*

Китайська мудрість

Орфографічна компетентність полягає в оволодінні системою правил, що визначають правопис слів згідно з усталеними нормами літературної мови, а також у свідомому вмінні їх застосовувати.

4.1. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

В українській літературній мові усталилися норми вживання великої літери у власних назвах. Ці норми регулюються чинним «Українським правописом» і є загальнообов'язковими.

Правопис назв посад, звань, ступенів тощо

Велика літера в усіх словах

- у назвах найвищих державних посад України (крім родових найменувань у їхньому складі): *Президент України, Голова Верховного Суду, Генеральний прокурор*

У першому слові

- у назвах почесних звань: *Коваленкові О. С. присвоїли почесне звання «Заслужений юрист України»*

Мала літера

- у назвах посад, звань, ступенів тощо: *віце-президент, віце-прем'єр, міністр, радник юстиції, заслужений юрист України, прокурор Запорізької області*

Правопис назв установ, організацій, підприємств, фірм, громадських організацій тощо

Велика літера в усіх словах

- у складених назвах найвищих державних установ України та найвищих міжнародних організацій: *Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Верховний Суд, Кабінет Міністрів України, Європейський Союз*

Велика літера в першому слові та у власних назвах

- у складених назвах державних, громадських, профспілкових та інших установ, органів і організацій України (крім найвищих) і зарубіжних держав, а також в офіційних назвах закладів освіти, культури, підприємств тощо: *Касаційний господарський суд, Пенсійний фонд України, Головне управління поліції в місті Києві, Публічне акціонерне товариство «Судноплавна компанія «Укррічфлот»*

Мала літера

- у назвах структурних підрозділів: *кафедра культури української мови НПУ імені М. П. Драгоманова, планово-економічний відділ Київської міськдержадміністрації, відділ матеріально-технічного забезпечення КНТЕУ*

Запам'ятайте!

В офіційному найменуванні суду міста, району чи області відповідно до § 38, п. 14 а) чинного «Українського правопису» перше слово потрібно писати з великої літери: *П'ятий окружний суд міста Харкова, Сумський апеляційний суд, Дніпропетровський окружний господарський суд, Оболонський районний суд міста Києва, Окружний господарський суд міста Києва, Центральний апеляційний господарський суд та ін.*

Правопис назв вулиць

Правила	Приклади
з великої літери пишуть обидва повнозначних слова, що входять до складу власної назви, а родові поняття <i>вулиця, бульвар, проспект, спуск, узвіз, площа</i> та ін. – з малої	<i>вулиця Маршала Тимошенка, проспект Героїв Сталінграда, проспект Дружби народів, вулиця Велика Васильківська, вулиця Академіка Вернадського</i>
з великої літери пишуть слова <i>вал, яр, тік, поле, затон, клин</i> тощо, які вже не сприймають як родові назви	<i>вулиця Ярославів Вал, вулиця Верхній Вал, спуск Протасів Яр, вулиця Боричів Тік</i>
з малої літери пишуть слова <i>шосе, дорога, алея, набережна</i>, тому що вони є родовою (загальною) назвою (перед ними немає слова вулиця)	<i>Оболонська набережна, Паркова дорога, Гостомельське шосе, Бориспільське шосе</i>

Складаючи судові рішення, потрібно покликатися на нормативні акти, родові назви яких пишуть з малої або з великої літери.

З великої літери пишуть слово закон:

- коли автор покликається на конкретний нормативний акт, що має власну назву, наприклад: *Закон України «Про запобігання корупції»*;
- у тексті преамбули до закону: *Цей Закон визначає особливості...*

З малої літери пишуть слово закон:

- коли його вживають у множині стосовно власних назв конкретних нормативних актів: *надання чинності **законам** України «Про інноваційну діяльність» та «Про інноваційні пріоритети розвитку»;*
- у сполучі **проект закону**: *подано до парламенту проект закону «Про внесення змін до Конституції України»*

Увага!

Ці правила поширюються й на написання слів **указ, розпорядження** (Президента України), **постанова** (Верховної Ради України).

Запам'ятайте!

З великої літери пишуть назви найважливіших документів установ, організацій тощо: *Державна програма..., Статут..., Типове положення..., Інструкція з..., Регламент роботи..., Правила..., Положення про...*

Назви інших документів пишуть з малої літери: *відповідно до наказу директора, згідно з розпорядженням голови суду, постанова Кабінету Міністрів України.*

4.2. ПРАВОПИС ПРІЗВИЩ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Неслов'янські прізвища пишуть за загальними правилами правопису іншомовних слів. Написання прізвищ слов'янського походження також загалом підпорядковане принципам української орфографії, але є певні специфічні правила.

Російську літеру *е* передають:

літерою <i>е</i>	літерою <i>є</i>
- після букв, що позначають приголосні звуки: <i>Венгеров, Державін, Лермонтов</i>; - у суфіксах -ев, -єєв після букв ц, р та тих, що позначають шиплячі ([ж], [ч], [ш]): <i>Муромцев, Писарев, Нехорошев, Аракчєєв, Лужєєв, Грошєєв, Якушєєв, Кіреєєв, Андрєєєв</i>.	- на початку слова: <i>Єршов, Єфимов, Єгоров, Євич, Єлагін, Єжов, Єфремов</i>; - усередині слова після букв, що позначають голосні, після апострофа і знака м'якшення: <i>Достоевський, Гуляєєв, Аляб'єєв, Афанасьєєв, Григор'єєв, Євгенєєєв</i>; - коли російському е в корені слова відповідає в українській мові звук [і] (буква і): <i>Слетцов (бо сліпий), Сеченов (бо сікти); Белгород (бо білий), Бледних (бо блідий), Вєтров (бо вітер)</i>.

Російську літеру *ё* передають:

сполученням літер <i>йо</i>	сполученням літер <i>ьо</i>
на початку прізвища, а також у середині після голосних, губних приголосних: <i>Йолкін, Йожиков, Соловійов, Койотов, Панайотов, Бугайов, Воробійов</i>	усередині чи в кінці складу після букв на позначення м'яких приголосних звуків: <i>Куравльов, Тьоркін, Верьовкін, Корольов, Пузирьов, Дежньов, Найдьонов</i>
літерою <i>е</i>	літерою <i>о</i>
у прізвищах, які утворені від спільних для української і російської мов імен: <i>рос. Артёмов (Артём) – укр. Артемов (бо Артем), рос. Семёнов (Семён) – укр. Семенов (бо Семен), рос. Фёдоров (Фёдор) – укр. Федоров (бо Федір)</i>	під наголосом після ч, щ: <i>Лихачов, Грачов, Хрущов; Рогачов, Пугачов, Лобачов, Щоткін, Щипачов, Щокін</i>

Російську літеру *и* передають:

літерою <i>і</i>	літерою <i>ї</i>
- на початку слова: <i>Ігнат'єв, Ісаєв, Іванов, Ігнатов, Ільїнський</i>; - після букв, що позначають приголосні, крім шиплячих <i>і ц</i>: <i>Пушкін, Мічурін, Каразін, Непряхін, Мухін, Соломін, Черьомушкін</i>	- після голосних: <i>Ізмаїлов, Воїнов, Аїтов, Заїкін</i>; - після апострофа та знака м'якшення: <i>Ільїн, Анан'їн, Гур'їн, Захар'їн</i>
літерою <i>и</i>	
- після <i>ж, ч, ш, щ, ц</i> перед буквами, що позначають приголосні: <i>Дорожін, Лучін, Шишкін, Щиглов, Нальчиков, Жілов, Чижов, Шілов, Шишацький, Ширшов, Шишилов, Цецилін, Щипакін</i>; - у прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для російської й української мов: <i>Борисов, Виноградов, Пивоваров, Гаврилов, Петров</i>; - у префіксі <i>при-</i>: <i>Пришвін, Привалов</i>; - у суфіксах <i>-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-, -ович-, -євич-</i>: <i>Новиков, Гнєдич, Радищев, Григорович, Трублаєвич</i>.	

Болгарський, сербський звук *и(і)* передають:

літерою <i>и</i>	літерою <i>ї</i>	літерою <i>і</i>
між буквами, що позначають приголосні: <i>Христов, Радич, Ягич</i>	після букв, що позначають голосні: <i>Раїч, Роїч, Стоїч</i>	на початку слова: <i>Ілієв, Івич, Ільєску</i>

Польський, чеський, словацький звук *и(і)* передають:

літерою <i>і</i>	літерою <i>и</i>
на початку слова та після букв, що позначають приголосні звуки: <i>Івашкевич, Міцкевич</i>	- після букв, що позначають шиплячі приголосні звуки: <i>Міклошич, Шимчак, Жижка</i>; - у суфіксах -ик-, -ицьк-, -ич-: <i>Коперник, Коноптицька, Сенкевич, Фучик</i>

Увага!

Географічні назви слов'янського походження пишуть за тими самими правилами, що й прізвища.

4.2.1. Правопис знака м'якшення та апострофа в прізвищах слов'янського походження

Знак м'якшення

Правила	Приклади
після приголосних д, т, з, с, ц, л, н для передавання їхньої м'якості чи роздільної вимови після них (якщо в російському варіанті прізвища після приголосних д, т, з, с, ц, л, н є знак м'якшення, то він збережеться і в українському варіанті)	<i>рос. Коньков – укр. Коньков,</i> <i>рос. Гуськов – укр. Гуськов,</i> <i>рос. Аркадьев – укр. Аркадьєв,</i> <i>рос. Мартьянов – укр. Мартьянов,</i> <i>рос. Третьяков – укр. Третьяков,</i> <i>рос. Кузьмин – укр. Кузьмін,</i> <i>рос. Савельев – укр. Савельєв</i>

Правила	Приклади
в українському варіанті прізвищ із суфіксами -ск(ий), -цк(ий), -ск(ой), -цк(ой)	<i>Балаклицький, Гашицький, Баратинський, Залюбовський, Збаразький, Зубрицький, Савицький</i>
в українському варіанті прізвищ із суфіксом -ець	<i>рос. Шеховец – укр. Шеховець</i>

Апостроф

Ставлять	Не ставлять
після б, п, в, м, ф, к, р перед я, ю, є, ї при роздільній вимові: <i>Артем'єв, Лук'янов, Григор'єв, М'ясоєдов, П'янов, Юр'єв, П'ятихатський</i>	якщо я, ю, є позначають голосні а, у, е після м'яких приголосних: <i>Белов, Ветров, Вяземський, Рюмін</i>

---

5. ПУНКТУАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ

Зрозумілість тексту документа забезпечує не лише добір лексичних та граматичних одиниць, але й нормативне вживання розділових знаків.

С. Шевчук

5.1. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Просте речення – це речення, яке має у своєму складі одну граматичну основу, виражену сполученням підмета й присудка або лише одним головним членом.

Ускладненими називають такі прості речення, до складу яких належать однорідні члени речення, відокремлені члени речення, звертання, вставні й вставлені компоненти.

5.1.1. Типе між підметом і присудком

Підмет – головний член речення, що означає предмет, явище, поняття, якому властива якась дія, стан, ознака. Відповідає на питання *хто? що?*

Присудок – головний, граматично підпорядкований підметові член речення, що означає дію, стан, якість, властивість предмета, означуваного підметом. Відповідає на питання *що робити? хто він є? що він є? який він є?*

Тире	
Правила	Приклади
якщо головні члени речення виражені іменником, кількісним числівником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, а дієслово-зв'язка (є) у теперішньому часі відсутня	<i>Юридичний процес – діяльність, яка полягає в здійсненні певних операцій з нормами матеріального та процесуального права (З посібника).</i>
якщо перед присудком, вираженим іменником чи неозначеною формою дієслова, є вказівні частки <i>це, то, ось, значить</i>	<i>Рішення суду – це акт суду, яким вирішується спір по суті (З посібника).</i>
В інших випадках тире між підметом і присудком ставлять лише для інтонаційного та стилістичного виділення присудка (за бажання автора).	

5.1.2. Тире на місці пропущеного члена речення

Правило	Приклад
тире ставлять у неповному реченні на місці пропущеного присудка	<i>Апеляційну скаргу ЗАТ «Промінь» залишити без задоволення, а рішення Оболонського районного суду міста Києва від 20 березня 2016 року в справі № 22/130 – без зміни (З ухвали суду).</i>
На місці іншого пропущеного члена речення тире можна ставити або не ставити (за бажання автора).	

5.1.3. Розділові знаки в реченнях з однорідними членами речення та узагальнювальними словами

Однорідними називають члени речення, які тотожні за своєю семантико-синтаксичною функцією: пояснюють один і той самий член речення й виконують однакову синтаксичну функцію.

Узагальнювальні слова – назви, що охоплюють всі перелічувані в реченні предмети, ознаки, дії або обставини. Узагальнювальними словами найчастіше бувають займенники (*всі, все, ніхто, ніщо*), прислівники (*скрізь, всюди, завжди, ніде*), а також іменники.

Розділові знаки

Правила	Приклади
Кома між однорідними членами речення	
не з'єднаними сполучниками	<i>Розрізняють позови з цивільних, сімейних, трудових, земельних, кредитних правовідносин (З посібника).</i>
з'єднаними парними сполучниками (кому ставлять перед другим сполучником: <i>не тільки..., але й; не лише..., але й...; хоч..., але...; не стільки..., скільки...; як..., так...</i>);	<i>Попередження й видалення із зали судового засідання може бути застосоване судом як до учасників цивільного процесу, так і до інших осіб, присутніх у судовому засіданні (З посібника).</i>
з'єднаними протиставними сполучниками <i>а, але, однак, проте, зате, та (=але), так, хоч (хоча)</i>;	<i>Чинний процесуальний закон не допускає ухвалення судом невмотивованих рішень, однак в окремих випадках не виключає можливості викладення лише правового обґрунтування судових висновків (З посібника).</i>

• перед сполучниками <i>і, а також, ще й, а то й, та й, та ще</i>, які приєднують до попередніх членів речення однослівний чи поширений компонент	<i>Найважливішим актом для застосування в більшості справ є Конституція України, яка гарантує права й свободи людини і громадянина, а також встановлює вичерпний перелік підстав для їх обмеження (З посібника).</i>
• з'єднаними двома або більше однаковими сполучниками (<i>і..., і...; чи..., чи...; або..., або...; чи то..., чи то...; то..., то...; не то..., не то...</i>)	<i>Чинний процесуальний закон і в кримінальному, і в цивільному судочинстві не допускає ухвалення судом невмотивованих судових рішень (З посібника).</i>
Двокрапка	
• після узагальнювального слова перед однорідними членами речення	<i>Поняття «судове рішення» в кримінальному провадженні охоплює три види рішень: вирок, ухвала, постанова (З посібника).</i>
• після слів <i>як-от, а саме, наприклад</i>, які стоять після узагальнювального слова (перед цими словами ставлять кому)	<i>Ураховуючи викладене, суд вважає, що докази, надані стороною обвинувачення, а саме: протокол огляду місця події від 05.01.2015, висновок експерта № 003 від 07.01.2015 – відповідно до вимог частини третьої статті 101 КПК України є недопустимими (З вироку суду).</i>
• перед однорідними членами речення, коли відсутнє узагальнювальне слово, а слово, до якого відносяться однорідні члени, має на собі логічний наголос	<i>Споживач має право на: заміну видавничої продукції, в якій виявлено поліграфічний та інший технологічний брак; гарантію виконання відповідно до оформлених передплатних зобов'язань (З посібника).</i>

Типе	
після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом	<i>Державна соціальна допомога мало-забезпеченим сім'ям, допомога сім'ям з дітьми, житлові субсидії, допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам – усі види соціальної допомоги з 2015 року оформляють за єдиною стандартною заявою (З посібника).</i>
після однорідних членів речення (за наявності узагальнювального слова), якщо ними речення не закінчується	<i>Усі види соціальної допомоги: державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога сім'ям з дітьми, житлові субсидії, допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам – з 2015 року оформляють за єдиною стандартною заявою (З посібника).</i>
Крапка з комою	
коли однорідні члени поширені, а в їхньому складі є свої розділові знаки	<i>Випробувальний термін не встановлюють під час прийняття на роботу осіб, які не досягли вісімнадцяти років; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби; інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи (З посібника).</i>

5.1.4. Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами речення

Відокремлення – це смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення з метою надання їм більшої самостійності. Відокремленими можуть бути *означення, прикладки, обставини та додатки*.

Означення – другорядний член речення, який указує на ознаку предмета й підпорядкований іменникові, що називає предмет.

Прикладка – різновид означення, виражений іменником, що вказуючи на ознаку предмета, дає йому нову назву.

Обставина – другорядний член речення, що означає обставини дії, стану або ознаки.

Додаток – другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована чи якого стосується дія, процес, ознака, стан.

Розділові знаки в реченнях з відокремленими означеннями

Правила	Приклади
Відокремлюють	
узгоджені означення, виражені прикметниковими або дієприкметниковими зворотами, що стоять після означуваного слова	<i>Відповідно до частини першої статті 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами (З посібника).</i>
Не відокремлюють	
означення, що стоять перед означуваним словом і не мають обставинного значення (причини)	<i>Установлений частиною другою цієї статті строк застосовують у разі звернення до суду (З посібника).</i>

Розділові знаки в реченнях з відокремленими прикладками

Правила	Приклади
Відокремлюють	
поширені чи непоширені прикладки, якщо вони відносяться до власного імені чи особового займенника	<i>Я, Волчанська Оксана Олександрівна, народилася 12 липня 1971 року в селі Попільні Попільнянського району Житомирської області.</i> <i>Іваненко К. С., позивач, у судові засідання не з'явився.</i>

Правила	Приклади
Відокремлюють	
прикладки, що приєднуються за допомогою слів <i>родом, на ім'я, так званий, або, тобто, особливо, як-от</i>	<i>Юриспруденція, або правознавство, – спеціалізована галузь знань у сфері суспільствознавства (З посібника).</i>
прикладки, що стоять перед пояснювальним іменником і мають обставинне значення причини (якщо такого значення немає, то прикладки не відокремлюють)	<i>Відомий юрист-практик з методики побудови судової промови, П. Пороховищikov особливо уважно ставився до судових риторів (З посібника).</i>
прикладки, що приєднуються за допомогою слова як і мають уточнювальне або обставинне значення причини	<i>Позивач просив стягнути зазначені суми саме з університету, посилаючись на те, що університет здійснює фінансування школи і, як засновник, є власником школи (З рішення суду).</i>
Не відокремлюють	
прикладки, що приєднуються за допомогою слова як і мають значення в ролі <i>кого чи чого</i>	<i>Алібі – перебування певної особи в момент скоєння злочину в іншому місці як доказ фізичної непричетності її до злочину (Зі словника).</i>

Розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами

Правила	Приклади
Відокремлюють	
обставини, які виражені дієприслівниковими зворотами або одиничними дієприслівниками зі значенням часу, причини, умови	<i>Не погоджуючись із судовим рішенням, позивач подав апеляційну скаргу, в якій просить скасувати ухвалу суду (З ухвали суду).</i>

Правила	Приклади
Відокремлюють (за бажання автора)	
обставини, виражені іменником з прийменником <i>згідно з, відповідно до, унаслідок, у зв'язку з, на відміну від, залежно від, за браком, на випадок, завдяки</i>	<i>Відповідно до частини першої статті 99 КАС України адміністративний позов може бути поданий у межах строку звернення до адміністративного суду (З ухвали суду).</i>

Розділові знаки в реченнях з відокремленими додатками

Правила	Приклади
Відокремлюють	
додатки зі значенням долучення, вилучення, заміни, доповнення, уточнення (починаються словами <i>замість, за винятком, крім, окрім, опріч, наприклад, навіть, зокрема, особливо, на відміну від</i>)	<i>Відповідно до Конституції України суди, зокрема адміністративні, є органами державної влади (З посібника).</i> <i>Крім відшкодування збитків і стягнення прибутків, суд стягує штраф у розмірі 10 відсотків від суми, присудженої судом на користь позивача (З посібника).</i>
Не відокремлюють	
додатки зі словом замість (коли прийменник <i>замість</i> можна замінити прийменником <i>за</i> або конструкцією з часткою <i>не</i>).	<i>Замість відповідача в судове засідання з'явився його представник. – За відповідача в судове засідання з'явився його представник. – Не відповідач з'явився в судове засідання, а його представник.</i>

Відокремлення уточнювальних обставин місця, часу тощо

Правила	Приклади
Відокремлюють (за бажання автора)	
обставини місця, часу тощо, виражені іменниками з прийменниками або прислівниками, якщо вони є уточненням, обмеженням попередньої обставини (перед ними можна поставити слова <i>a same</i>).	<i>28 жовтня, о 14.00, відбудеться засідання...</i> <i>28 жовтня о 14.00 відбудеться засідання...</i>

5.1.5. Розділові знаки в реченнях із вставними та вставленими компонентами

Вставними називають конструкції (слова, словосполучення й речення), за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до висловленої ним думки.

Вставні конструкції на письмі виділяють комами.

Правила	Приклади
Завжди є вставними: <i>отже, по-перше, а втім, мабуть, по-моєму, щоправда, на мою думку та ін.</i>	<i>Отже, оскаржувана постанова суду першої інстанції ухвалена з порушенням норм матеріального та процесуального права (3 постанови суду).</i>

Правила	Приклади
Залежно від контексту вставними є: зокрема, звичайно, здається, нарешті, взагалі, безперечно, видно, пробачте, правда, навпаки, однак, проте. Увага! Якщо слово в реченні відповідає на питання, то воно не вставне й виділяти його комами не треба; якщо не відповідає, то воно вставне і його треба виділяти комами.	<i>У такий спосіб, зокрема, вирішують питання про виправлення помилки у виконавчому листі (З посібника).</i>
Не є вставними: ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, все-таки, адже, от, навіть, між іншим, між тим, у кінцевому результаті, майже, за традицією, зазвичай, при цьому, при тому, якраз, як-не-як, тим часом, до того ж, водночас та ін.	<i>Тобто державний виконавець не дотримується вимог Закону України «Про виконавче провадження» (З посібника).</i>

Увага!

Слова *однак, проте* на початку речення комами не виділяють, тому що вони є сполучниками, а не вставними словами: *Однак апеляційний суд з такою позицією суду першої інстанції погодитися не може.*

Вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення) слугують для уточнення, роз'яснення, доповнення змісту основного речення. У реченні їх найчастіше беруть у дужки: *Судові рішення, які не стосуються суті справи, постановляються у формі ухвали, яка має бути оформлена як самостійний процесуальний документ (у встановлених законом випадках) або занесена до журналу судового засідання (тобто є частиною іншого процесуального документа) (З посібника).*

5.2. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Складне речення – це речення, що складається з двох і більше граматичних основ (предикативних одиниць), які становлять семантичну, структурну та інтонаційну єдність.

Типи складних речень

Складносурядне	Складнопідрядне	Безсполучникове складне речення
синтаксично рівноправні предикативні частини речення поєднуються в одне граматичне й смислове ціле сурядними сполучниками	синтаксично нерівноправні предикативні частини речення поєднуються між собою за допомогою сполучників підрядності або сполучних слів	предикативні частини речення поєднуються між собою лише за допомогою інтонації

5.2.1. Розділові знаки в складносурядному реченні

Правила	Приклади
Кому ставлять	
між частинами складносурядного речення, що з'єднані єднальними, протиставними й розділовими сполучниками <i>і(й), та, а, але, проте, однак, зате, або, чи, не то, ні...ні, то...то, все ж, також</i>	<i>Відповідач має право на подання зустрічного позову, а третя особа має право заявити самостійні вимоги щодо предмета спору у справі, в якій відкрито провадження, до початку розгляду справи по суті (З посібника).</i>
Кому не ставлять	
між частинами складносурядного речення, якщо вони мають спільну підсилювальну частку, другорядний член речення або підрядне речення	<i>Якщо пропущений строк не буде поновлено, заява не розглядається і попереднє рішення залишається без зміни (З посібника).</i>

5.2.2. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

Правила	Приклади
Кому ставлять	
на межі головної та підрядної частини (підрядна частина відділяється від головної незалежно від її позиції в реченні)	<i>Отже, суд дійшов висновку, що рішення суду першої інстанції ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи, які мають суттєве значення для вирішення спору, відповідає нормам матеріального та процесуального права (3 ухвали суду).</i>
Кому не ставлять	
між двома підрядними частинами складнопідрядного речення, якщо вони відносяться до головної частини або одного слова в ній і з'єднані одиничним єднальним сполучником	<i>Позивач не надав суду кошторис витрат, який повинен складатися на підставі бухгалтерських документів про фактичні витрати за попередній календарний рік (тобто за 2017 рік) та який мав бути погоджений у відповідному територіальному представництві НКРЕ (3 ухвали суду).</i>

Увага!

- Якщо підрядне речення стоїть після головного, з'єднується складеними сполучниками *тому що, так що, через те що, завдяки тому що, так що, унаслідок того що, перед тим як тощо*, то кому ставлять або **перед усім сполучником**, або **всередині його**.
- Якщо підрядне речення з'єднане з головним складеними сполучниками *перш ніж, тоді як, лише коли, навіть якщо*, то кому ставлять **перед усім сполучником**.

5.3.3 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

Правила	Приклади
Кому ставлять	
між однотипними частинами безсполучникового речення, які тісно пов'язані між собою за змістом і виражають одночасність, послідовність чи сумісність дій	<i>Структурні частини вироку є взаємопов'язаними частинами єдиного судового рішення, вони повинні логічно та послідовно спиратися одна на іншу, між ними не може бути будь-яких суперечностей (З посібника)</i>
Крапку з комою ставлять	
між частинами безсполучникового складного речення, що зберігають певну змістову самостійність або значно поширені й мають у своєму складі розділові знаки	<i>Аналізуючи надані стороною обвинувачення докази, суд враховує ту обставину, що огляд житла та вилучення предмета проведення слідчим з порушенням порядку, встановленого КПК України; з клопотанням про тимчасовий доступ до вилучених речей прокурор до слідчого судді не звертався (З вироку суду).</i>
Двокрапку ставлять	
якщо друга частина пояснює, розкриває зміст або вказує на причину того, про що йдеться в першій частині	<i>У судовому засіданні обвинувачений своєї вини у вчиненні злочину не визнав і пояснив, що вилучений у нього пістолет зберігав як сувенір та не мав умислу на незаконне зберігання вогнепальної зброї, тому що ця зброя є непридатною до використання як бойова: вона поламана, у продажу немає патронів відповідного калібру (З вироку суду).</i>

---

6. ЛЕКСИЧНА ТА СТИЛІСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДДІ

Визначте значення слів – і ви звільните людство від половини його помилок.

Р. Декарт

Лексична компетентність – знання лексичних засобів сучасної української літературної мови, уміння послуговуватися ними залежно від мовленнєвої ситуації.

Стилістична компетентність – дотримання стилістичної єдності тексту.

6.1. УЖИВАННЯ КАНЦЕЛЯРИЗМІВ, МОВНИХ КЛІШЕ ТА МОВНИХ ШТАМПІВ У СУДОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ

Особливістю офіційно-ділового стилю є стандартизація, що виражається не лише в зовнішній формі документів, але й у доборі мовних засобів. На лексичному рівні стандартизація досягається за допомогою виживання канцеляризмів, мовних кліше та мовних штампів.

Канцеляризми – слова, словосполучення, граматичні форми й конструкції, що позбавляють образності, яскравості та індивідуальності стилю, надають йому нейтрального, офіційного та шаблонного значення: *контроль за виконанням завдань покласти (на), підвищення ефективності заходів, приділити особливу увагу, доводжу до вашого відома, у результаті розслідування та ін.*

Кліше (стереотип) – готовий мовний зворот, який уживають як стандарт у певних умовах та контекстах: *для (з метою) порушення клопотання про..., беручи до уваги, встановлення факту вчинення (скоєння) злочину.*

У мовній практиці юристів кліше сприяють однозначному, стислому вираженню думки, тому вони є необхідними елементами нормативних і процесуальних актів.

Професійні кліше юристів

сталі предикативні одиниці (речення)	<i>висунуто обвинувачення (звинувачення), справу виділено в окреме провадження, допитаний як обвинувачений (звинувачений) винним себе не визнав</i>
дієслівно-іменні конструкції	<i>надати докази, порушувати (розпочинати) кримінальну справу, визнати потерпілим, запобігти небезпеці вибуху, керуючись статтею</i>
лексичні стандарти, до яких входять складені терміни	<i>обвинувальний вирок, очна ставка / ставка віч-на-віч, оскарження дій слідчого, підстава для арешту, опис майна</i>
фіксовані іменні конструкції	<i>на підставі викладеного, відповідно до вимог статті, з дотриманням / додержанням вимог</i>

Кліше потрібно відрізнати від мовних штампів. **Мовні штампи** – це вислови, які через багаторазове повторення втратили свою образність і стилістичну виразність: *забезпечення виконання, виконання зобов'язань* та ін. У таких висловах рекомендовано один із іменників (перший) замінювати інфінітивом: *забезпечити виконання, виконати зобов'язання*.

6.2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВЖИВАННЯ ДЕЯКИХ СЛІВ, СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ, СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У ТЕКСТАХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Складаючи текст судового рішення, треба уникати лексичних та стилістичних помилок. Тож варто звернути увагу на вживання деяких слів, сполучень слів, словосполучень.

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
акцентувати увагу	акцентувати, наголошувати, зауважувати
без усяких засобів до життя	без жодних (ніяких) засобів до життя
бігло ознайомитися	побіжно ознайомитися
бувший у користуванні	уживаний, який був у вжитку
вбивство по замовленню	замовне вбивство (вбивство на замовлення)
ведуча організація	провідна організація
вийти з положення	вийти зі становища
випадкове співпадіння обставин	випадковий збіг обставин
в порядку винятку	як виняток
взяти (узяти) напрокат	взяти в тимчасове користування (випозичити)
відноситися з повагою	ставитися з повагою
відносини між подружжям	стосунки (взаємини) між подружжям
відноситися до більшості	належати до більшості
відноситися до роботи	ставитися до роботи
відноситися з розумінням	ставитися з розумінням
відноситися легковажно	ставитися легковажно, легковажити
відноситься до розряду питань національної безпеки	належить до питань національної безпеки
відношення в колективі	стосунки в колективі
вірна відповідь	правильна відповідь
вірний спосіб	надійний (правильний) спосіб
вид на проживання	посвідка на проживання
вирішити проблему	розв'язати проблему
випадкове співпадіння	випадковий збіг
виходячи з цих міркувань	на цій підставі, міркуючи так...
виходячи з цього	на підставі цього, на основі цього, з огляду на це
відволікати увагу	відвертати увагу

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
відіграє важливе значення	має важливе значення, багато важить, має велику вагу, відіграє важливу роль
відкривати двері	відчинити двері
відкривати книжку	розгортати книжку
відкрити очі	розплющити очі
в найближчий час	найближчим часом, незабаром, невдовзі
в (у) силу можливості	по змозі, як буде змога
в (у) силу обставин	через обставини, з огляду на обставини
в (у) силу умов	згідно з умовами, через умови
в (у) силу закону	на підставі закону
в (у) силу цього	через це
в (у) той час, як	тоді, як
в (у) стані сп'яніння	в (у) нетверезому стані, напідпитку
вступати в силу (дію)	набувати чинності
втратити (утратити) свідомість	знепритомніти
в (у) даному випадку	в (у) цьому разі (випадку)
вчинити злочин	скоїти злочин
в основному	здебільшого, переважно
в (у) першу чергу	насамперед, передусім
в (у) порядку винятку	як виняток
в (у) тому числі	зокрема, навіть і, серед них
в якості доказу	як доказ
в якості свідка	як свідок
головним чином	здебільшого, переважно, головню
давати роз'яснення по окремих законах	тлумачити окремі закони
дана справа	ця справа
довідку видано для пред'явлення по місцю вимоги	довідку видано для подання за місцем вимоги

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
документ включає важливі відомості	документ містить важливі відомості
думки співпадають	думки збігаються
дякуючи підтримці	завдяки підтримці
забезпечити безпеку	гарантувати безпеку
завідома ухвалюється	наперед ухвалено
за відсутністю доказів	через відсутність доказів, якщо немає доказів
задавати питання	ставити запитання (запитувати)
Закон про... привести у відповідність до Конституції	Закон про... узгодити з Конституцією
закон на стороні позивача	закон на боці позивача
заключне слово	прикінцеве (підсумкове) слово
засуджено до п'яти років	засуджено на п'ять років
з другого боку	з іншого боку
зложити свої повноваження	скласти свої повноваження
з наступних підстав	з таких підстав
значимий	значущий
знаходити потрібним	вважати за потрібне
знаходитися в небезпеці	бути в небезпеці
знаходитися в користуванні	бути в користуванні
знаходитися на території	розміщуватися, розташовуватися на території
знаходитися під вартою	перебувати під вартою
знаходиться під вартою	ув'язнений
знаходиться на лікуванні	перебувати на лікуванні
авто знаходиться біля будинку	авто стоїть біля будинку
знаходиться на військовій службі	служити у війську
знаходиться в убитку	знаходити збитків, втрат
з точки зору	на думку, з погляду
зустрічаються випадки	трапляються випадки
з цієї причини	через це
з цього часу	відтепер
з цього слідує, що	звідси (із цього) випливає, що

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
з часом	згодом
іде засідання	триває засідання
і т.п. (скорочення)	і под., і т. ін., та ін., тощо
має місце проблема	є проблема
матеріалом служило	матеріалом слугувало
на даний час	сьогодні, у цей момент, зараз, тепер, нині
накладна плата	післяплата
належним чином	належно
нанести удар <i>кому</i>	завдати удару <i>кому</i>
на порядок дешевше	значно дешевше
настоювати на своєму	наполягати на своєму
наступним чином	так, у такий спосіб
на сьогоднішній день	на сьогодні, нині, зараз, тепер
не виключено, що	цілком можливо, що; цілком імовірно, що; припускають, що
ні під яким видом	ні в якому разі
один і той же	той самий
односторонній (двосторонній) рух	однобічний (двобічний) рух
одноосібне рішення	одноособове рішення
підводити підсумки	підбивати підсумки
підлягають залишенню без розгляду	потрібно (належить) залишити без розгляду (залишити без розгляду)
представити результати	подати результати
пред'явити вимогу	висунути (ставити) вимогу
пред'явити претензії	заявити (висунути, висловити) претензії
пред'явити позов	подати позов (позиватися)
пред'явити докази	подати (надати) докази
пред'явити документ	показати (подати) документ
пред'явити для впізнання	показати для впізнання
пред'явити рахунок	виставити рахунок

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
прийняти рішення	ухвалити рішення
при сприянні	за сприяння
при цьому	до того ж, одночасно
присядьте	прошу сідати, сідайте
подача заяви	подання заяви
покращувати якість правосуддя	поліпшувати якість правосуддя
по крайній мірі	принаймні
попередити правопорушення	запобігти правопорушенню
поставить у відомість	повідомити, довести до відома
поступити по законну	вчинити (зробити) законно, за законом, відповідно до закону, згідно із законом
правомочний	правочинний, правосильний, судоправний
приймати участь	брати (взяти) участь
при виді когось	побачивши когось
приймати міри	уживати (вживати) заходів
при даних умовах	за цих (таких) умов
приділити увагу	надати увагу
прийняти нове рішення по суті позовних вимог	ухвалити нове рішення по суті позовних вимог
призупинити	тимчасово припинити, тимчасово відкласти
проводять значну роботу в напрямі підготовки	проводять значну роботу щодо підготовки
пройшло засідання	відбулося засідання
рахую можливим	вважаю (визнаю) можливим (за можливе)
рахуючи з цього дня	починаючи від (з) цього дня
рахую, що...	вважаю (думаю, гадаю, міркую), що...
ряд питань	низка питань
складає більше 35%	становить понад 35%
слідуюче засідання відбудеться	наступне засідання відбудеться

УЖИВАЮТЬ	РЕКОМЕНДОВАНО
суд прийшов до висновку	суд дійшов висновку
суд виходив з постанови	суд керувався постановою (брав до уваги постанову)
судячи з усього	як видно з усього
таким чином (у висновках)	отже, отож
тим не менше	проте, а втім, однак, а все-таки, попри це
той чи інший	той чи той
тривалий період часу	тривалий час
у відношенні до когось (чогось)	щодо (стосовно) когось (чогось)
у випадку необхідності	у (в) разі потреби, якщо є потреба
у жовтні місяці	у жовтні
у противному випадку	в іншому разі
у результаті цього	унаслідок цього
ущемлювати в правах	утискати права
має відношення до справи	стосується справи
це послужило причиною	це спричинило (зумовило), це привело до того, що...
ці докази не були прийняті до уваги	ці докази не взято (не взяли) до уваги
явитися з повинною	прийти з покаяттям
явка обов'язкова	присутність обов'язкова
являти собою	становити (що), бути (чим)
являтися свідком	бути свідком
як вбачається із...	з огляду на... (на підставі)

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. Олександри Сербенської: навч. посібн. – 3-тє вид., доп. і переробл. – Львів: Апріорі, 2017. – 304 с.

Вихованець І. Наголошування неулюблених слів / І. Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 2. – С. 128.

Вихованець І. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / Іван Вихованець. – К.: Унів. вид-во Пульсари, 2012. – 160 с.

Волкотруб Г. Й. Стилистика ділової мови: навч. посіб. / Г. Й. Волкотруб. – К.: МАУП, 2002. – 208 с.

Гальчук І. Акцентуаційна адаптація запозиченої лексики в українській мові / І. Гальчук // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 58–66.

Глушик С. В. Сучасні ділові папери: навч. посіб. / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – Вид. 7-ме, випр. і доп. – К.: Літера ЛТД, 2013. – 416 с.

Городенська К. Правильно визначаєте календарні межі / К. Городенська // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 53.

Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – 124 с.

Городенська К. Г. Довідник з української мови (найновіші рекомендації) / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. – К.; Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2015. – 156 с.

Заболотний В. В. Культура мовлення працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування: довідник-порадник на щодень / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний. – К.: Літера ЛТД, 2012. – 224 с.

Єгорова Т. Д. Практичний курс української мови: навч. посіб. / Т. Д. Єгорова. – Вид. 3-тє, переробл. і випр. – К.: НАДУ при Президентові України, 2014. – 124 с.

Колибаба Л. Словник дієслівного керування / Л. Колибаба, В. Фурса. – К.: Либідь, 2016. – 656 с.

Культура фахового мовлення: навчальний посібник/ За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 496 с.

Мамрак А. В. Українське документування: мова та стиль: навч. посіб. / А. В. Мамрак. – К. Центр навч. літ-ри, 2004. – 364 с.

Мацько Л. І. Стилистика ділового мовлення та редагування ділових документів: навч. посіб. для дистанц. навчання / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець, О. В. Солдаткіна. – К.: Ун-т «Україна», 2004–216 с.

Плотницька І. М. Ділова українська мова: навч. посіб. / І. М. Плотницька. – К.: Центр навч. літ-ри, 2011. – 266 с.

Плотницька І. М. Ділова українська мова в державному управлінні: навч. посіб. / І. М. Плотницька. – 3-тє вид., стер. – К.: НАДУ, 2011. – 168 с.

Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посіб. / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 242 с.

Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. – К.: Ваїте, 2016. – 206 с.

Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1997. – 567 с.

Токарська А. С. Українська мова фахового спрямування для юристів. / Токарська А. С., Кочан І. М. – Львів: Світ, 2008. – 312 с.

Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, Ін-т української мови. – Стер. вид. – К.: Наукова думка, 2012. – 286 с.

Українська мова: Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. Енцикл., 2000.

Українська мова професійного спрямування (теорія і практика): навчальний посібник / М. В. Стасик, В. М. Ткачук, О. О. Стадніченко, Н. А. Грозовська. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. – 280 с.

Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 332 с.

Чак Є. Д. Складні питання граматики та орфографії: посібник / Є. Чак. – Київ: Радянська школа, 1978. – 127 с.

Чак Є. Д. Складні випадки правопису та слововживання / Є. Чак. – К.: А.С.К., 1998. – 272 с.

Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / С. В. Шевчук, О. О. Кабиш, І. В. Клименко. – Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Алерта, 2017. – 544 с.

Шевчук С. В. Українська мова на щодень на щомить (для державних службовців): навч. посіб. / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. – К.: Атіка, 2004. – 392 с.

Шевчук С. В. Українська мова для державних службовців: курс для підготовки до атестації. – К.: Алерта, 2017. – 478 с.

СТАНДАРТИ

Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582:2013 – [Чинний від 01.01.2014]. – К.: Мінекономрозвитку України, 2014. – 15 с.

Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: ДСТУ 3966:2009. – [Чинний від 2010–07–01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – IV, 30 с.

NOTATKI

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

НОТАТКИ

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

NOTATKI

[illegible]

Навчальне видання

Кабиш Оксана Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУДОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ СФЕРІ

Навчально-практичний посібник

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О.В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
В.С. Жиборовський

Підписано до друку 14.03.2019 р. Формат 60x84^{1/16}
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 6,39.
Наклад 1000 прим.

Видавництво «Алерта»

04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30; (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.